ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1997 ЙИЛ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

6 июн, № 23 (3408)

ОЙНАКЎЛНИНГ МАВЖЛАРИДАЙ МУСАФФО

Бир туркий қавмнинг икки улуғ шажараси — ўзбек ва қозоқ халқларининг биродарлиги жуда кўп тарихий воқеаларга бой. Шу ҳафтанинг бошида мамлакатимиз Президенти Ислом Каримовнинг Қозоғистон республикасига расмий ташрифи ҳам ўз кўлами жиҳатидан қондош ва жондош элларимиз биродарлигининг гавҳар шодасига яна бир олтин ҳалқа бўлиб қўшилди.

Ташриф чоғида ҳар икки мамлакатнинг тараққиётига беқиёс ҳисса қўшадиган муҳим аҳамиятга молик ҳужжатлар имзоланди. Мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини янада кенгайтириш, эркин савдо, ўзаро сармояларни рағбатлантириш ва ҳимоялаш, қонунчилик соҳасида ҳамкорлик ҳамда ахборот алмашинувини йўлга қўйиш юзасидан имзоланган ҳужжатлар шулар жумласидандир.

Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасида кўп томонлама ҳамкорлик ва дўстона муносабатларни янада чуқурлаштириш тўғрисидаги декларацияда ўзаро манфаатли алоқаларимизнинг янги уфқлари ўз ифодасини топди. Икки томонлама ҳамкорлик бўйича ҳукуматлараро комиссиялар тузиш тўғрисидаги протокол, шунингдек, савдо-сотиқ, алоқа, темир йўл, ишлаб чиқариш ва бошқа соҳалардаги ҳамкорлик бўйича ҳужжатлар ҳам самарали истиқболларга эга.

Тарихий илдизлари муштарак бўлган халқларимиз қон-қардошлиги, бовурдошлиги, айниқса, мустақиллик йилларида — мамлакатларимиз ўзининг мустақил давлатчилигини йўлга қўйган, жаҳон узра тинчликсевар, эркпарвар, элпарварлик сиёсатини изчиллик билан амалга ошириб келаётган йилларда бор қудрати билан намоён бўлаётир. Маданий, иқтисодий алоқаларда барқарор дўстона муносабатлар ўрнатган Ўзбекистон ва Қозоғистоннинг жуда кўп жаҳоний масалалар, минтақамиз муаммолари юзасидан тутган позициялари бир-бирига яқин ва умумий жиҳатларга эга. Ҳар икки мамлакат Президентлари Марказий Осиё минтақасида тинч-тотувликка эришиш, Орол тақдири сингари экологик муаммоларни биргаликда ҳал этиш, иқтисодий муносабатларда халқларимиз келажаги, она Туркистонни ривожлантиришнинг ойдин йўлларини ҳисобга олиб иш тутаётганликлари, бу борадаги якдиллик ва ҳамжиҳатлик, биргаликдаги сайъ-ҳаракатлар ҳар бир ўзбек ва қозоқ фарзанди қалбини фахр-ифтихорга чулғайди.

Икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш, халқларимизни янада яқинлаштириш, ўзаро муносабатларни мустаҳкамлаш йўлидаги буюк хизматлари учун Ўзбекистон раҳбари Ислом Каримов Қозоғистон Республикасининг «Алтын қыран» («Олтин бургут») ордени билан тақдирланди. Ҳукуматлараро ҳужжатларни имзолаш маросимида Қозоғистон Президенти Нурсултон Назарбоев Ислом Каримовга ана шу мўътабар орденни тақдим этди. Бу юксак мукофот юртбошимизнинг Марказий Осиё минтақасида барқарорлик ва тинчликни мустаҳкамлаш йўлидаги беқиёс хизматларининг яна бир эътирофидир.

Журналистлар учун ўтказилган матбуот анжуманида Нурсултон Назарбоев ушбу ташриф ҳар икки мамлакатнинг ривожланган ва мустаҳкам интеграцияга интилиши далили ҳамда муносабатларимизни чуқурлаштиришдаги муҳим бурилиш нуқтаси сифатида баҳолади. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов халқларимизнинг тарихий бирлиги ва келажаги ҳақида гапириб, «Биз тарихан елкадош эдик, бундан буён ҳам ҳамиша ёнма-ён бўламиз. Мавжуд қийинчиликларни биргаликда бартараф қиламиз ва бундай жиҳатлар якдил халқларимизни янада яқинлаштиради», деди.

Ташриф чоғида юртбошимиз Қозоғистон телекоммуникациялари ҳиссадорлик жамиятида бўлиб, замонавий телекоммуникация қурилмалари билан танишди. 28 панфиловчи боғидаги давлат бошлиқлари хиёбонига кўчат ўтказди.

Ўзбек ва қозоқ халқларини бирлаштирувчи мўътабар анъаналар, ибратли тимсоллар жуда кўп. Президентимизнинг Қозоғистонга қилган расмий ташрифи ҳам ана шу азалий ва барқарор қон-қардошликнинг ёрқин рамзига айланди. Ташриф давомида эришилган аҳдлашувлар мустақиллик йўлида собит қадам ташлаётган ҳар икки мамлакатнинг истиқболидан, ойдин келажағидан далолат бериб турибди. Ойнакўлнинг мавжларидай мусаффо дўстлигимиз, бовурдошлигимиз ўзининг теран илдизлари билан янги-янги авлодларни улуғ йўлларга чорлайверади.

«ЎЗБЕКИСТОН XXI АСР БЎСАҒАСИДА»

ЯНГИ КИТОБ ТАҚДИМОТИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон» нашриёти чоп этган «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: Хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли янги китобининг жамоатчиликка тақдим этиш маросими бўлди. Уни республика Давлат матбуот қўмитаси раиси Рустам Шоғуломов очди.

Мустақил Ўзбекистонни дунёга танитишда, давлат ва сиёсат арбобларини, жаҳон аҳлини ҳуқуқий, эркин демократик давлат қуришдек улуғ ниятимиздан воқиф этишда Президент Ислом Каримов китоблари муҳим ўрин тутаётгани барчамизга яхши аёндир. Бу асарларнинг АҚШ, Германия, Франция, Россия, Япония, Англия каби мамлакатларда турли тилларда нашр этилгани бежиз эмас. Бугун тақдим этилган «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида» китобининг мундарижаси Интернет тармоқлари орқали узатилиши биланоқ жаҳондаги кўплаб нашриёт ва фирмалардан уни чоп этиш тўғрисида таклифлар туша бошлади. Бу дунё жамоатчилигининг юртимизда юз бераётган буюк ўзгаришларга, давлатимиз раҳбари ўз китобида баён этган эзгу ғояларга қизиқиши тобора ортиб бораётганидан далолат беради.

Тақдимот маросимида сўзга чиққан ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор Алишер Азизхўжаев, адиблар — Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ўткир Ҳошимов, Хайриддин Султонов, адабиётшунос ва тарихчи олимлар — Озод Шарафиддинов, Иброҳим Ғафуров, Султонмурод Олимов, Азамат Зиё, сиёсатшунос Рустам Жумаев, журналист Иброҳим Норматов давлатимиз раҳбарининг мазкур китобида давримизнинг энг муҳим ва мураккаб ижтимоий-сиёсий муаммолари теран таҳлил этилгани хусусида тўхталдилар. Асарда нафақат мамлакатимиз хавфсизлигини, балки Марказий Осиё минтақасида, бутун дунёда тинчлик ва осойишталикни сақлаб қолиш, миллий давлатчилик, сиёсий ва иқтисодий мустақилликни мустаҳкамлаш, жаҳон ҳамжамиятида Ўзбекистоннинг муносиб ўрин эгаллашига эришиш йўллари ҳақида изчил фикр юритилади. Шунингдек, мамлакатимизда маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англаш, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш, бозор муносабатларининг қарор топиши, мулкдорлар синфининг шаклланиши, кучли ижтимоий сиёсат, табиий хом ашё ресурслари ва инсон салоҳиятини рўёбга чиқариш, жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик масалалари атрофлича ёритилган. Мухтасар айтганда, китобда Ўзбекистоннинг бугуни ва эртаси ҳақидаги ўйлар чуқур илмий ёндашув ва холислик билан баён этилган.

Юртбошимизнинг келажак авлодларга биздан озод ва обод Ватан қолсин, деган эзгу даъвати қалбларимизда акс-садо берган эди. Президент китоб ниҳоясида бу ғояни янада ёрқин ифодалаб, шундай ёзади:

«Фарзандларимиз, келажак авлодлар биздан шу ўлкани, шу муқаддас заминни яна ҳам бой, кучли ва қудратли ҳолатда қабул қилиб олишлари учун, биз буюк аждодларимизга нисбатан қандай миннатдорлик туйғуларини ҳис этаётган бўлсак, ўғил-қизларимиз, келажак авлодлар ҳам бизга нисбатан шундай миннатдорлик туйғуларини ҳис этишлари учун лозим бўлган ҳамма ишни қилиш — бизнинг фуқаролик бурчимиздир».

Маросим иштирокчилари Президентимизнинг ушбу китоби Ватан ва миллат тақдири манфаатларидан келиб чиқиб ёзилганини, у халқимиз тафаккури уфқларини янада кенгайтиришини, буюк келажак сари ҳаракатимизда дастуриламал бўлиб хизмат қилишини қайд этдилар.

(ЎзА)

Фестивал тараддуди

ДЎСТЛИК КЎПРИГИ

Самарқанд шаҳрида «Шарқ тароналари» халқаро мусиқа фестивали фаолиятини бошлашига оз қолди. Қирққа яқин қардош шарқ халқларининг жозибали куй-қўшиқлари тинчлик ва озодлик диёри Ўзбекистонда янграйди.

«Шарқ тароналари» миллий мусиқа ва қўшиқчилик санъатининг ноёб намуналарини тарғиб қилиш, Ватан, дўстлик, меҳр-муҳаббат, тинчлик каби муқаддас туйғуларни, шарқ халқларининг азалий қардошлик ришталарини қўшиқ ва куй сеҳри орқали янада мустаҳкамлаш учун қўйилган қутлуғ қадамлардан биридир.

Шу кунларда фестивалга тайёргарлик ишлари қизғин бормоқда. Уни ўтказиш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Композиторлар уюшмасининг ҳам ўз вазифалари бор. Ҳамкор давлатларнинг куй ва қўшиқлари ёзилган диск ва кассеталардаги мусиқалар савиясини ўрганиш, улардаги миллий, шарқона оҳангларни топиш учун уюшмада ишчи гуруҳлар ташкил этилди. Уюшма раҳбари Рустам АБДУЛЛАЕВ шу каби ташкилий ишлар хусусида сўзлаб берди.

— Мамлакатимизда илк бор ўтказилаётган бу фестивални мусиқий оҳанглардан тузилган дўстлик кўприги, деб атагим келади. Унинг илк бор Ўзбекистонда ўтказилиши алоҳида рамзий ҳолат. Шарқ тароналари айтиш жоиз бўлса, мусиқалар отаси ҳамдир. Биргина Аллани олинг. Унинг сирли мусиқасичи? Буларнинг бари асрлар қаърида қолиб кетган сир. Фестивал эса бизни уйғотмоқда. Ҳамма изланишда.

— Рустам ака, сизлар фестивалгача турли мамлакатлардан юборилган диск ва кассеталардаги мусиқаларни таҳлил қиласизлар. Улар жонлиларидан фарқ қилса керак?.

— Саволингизга тушундим. Фестивал кунлари ижрочилар ўзлари айтганда ўзгаришлар юзага келиб қолмайдими, демоқчисиз. Бу табиий ҳол. Биз фақатгина мусиқа ва оҳангларни ўрганамиз. Асосий ажрим албатта фестивал кунлари чиқарилади.

— Назаримда, фестивалдан олдин ва фестивал кунлари бастакорлар анчагина машаққатли ишларни қилмоқлари керак. Бунинг учун мутахассислар етарлими?

— Ҳа, яшанг. Бизда истеъдодли мусиқачилар, бастакорлар кўп. Бироқ уларнинг ҳаммаси ҳам шарқона фикрлай олади, дея олмайман. Биз фестивалдан кўп нарса кутаётганимиз ҳам шунда. У бизга мусиқа сирларини ўргатади, шу билан бирга, ажойиб миллий оҳангларимизни жаҳон мусиқалар оламига олиб киришга имкон беради. Мен бир нарсага ишонаман: бу фестивал йиллар мобайнида шаклланиб, улғайиб, шарқ халқларининг энг севимли байрамларидан бири бўлиб қолади.

Фотима ИСЛОМ қизи суҳбатлашди

УЗУК КЎЗИДАГИ ДОСТОН

ТАРИХ ВА ТАҚДИР

Бу ноёб узуктош Косон туманидаги Шербек қишлоғининг жануби-ғарб томонида, Ерқўрғон шаҳри харобаларидан шимолроқда жойлашган Кунжутлитепада олиб борилган археологик қазишмалар пайтида топилди.

Тепалик айлана шаклида бўлиб, томонлари 40, баландлиги 4—4,5 метр. Бу ерда ўттиз бешта хонани ўз ичига олган олти хонадоннинг меъморий қолдиқлари очиб ўрганилди. Манбалар тадқиқи Кунжутлитепа VI асрнинг иккинчи ярми ва VII аср бошларида мавжуд бўлган қўрғон қолдиқлари эканлигини, унда катта патриархал оила истиқомат қилганини кўрсатди. Атрофи 2,5 метр қалинликдаги пахса девор билан ўралган қўрғоннинг тўртдан бир қисмини париархал оила бошлиғи — катхудонинг икки қаватли ҳашаматли уйи эгаллаган, қолгани бир қаватли турар-жойлар билан банд бўлган. Уларда катхудонинг оилали ўғиллари, қариндошлари ва хизматкорлари яшаганлар. Юқорида тилга олинган узуктош катхудо яшаган хоналарнинг биридан топилган.

У чўзинчоқ шаклга эга, юза қисми шарсимон бўртма, таги ясси, узунлиги 21, эни 18, қалинлиги 5 мм. Тош ўрнатилган узукнинг ўзи сақланмаган.

Узуктош ёқутдан ясалган бўлиб, қорамтир қирмизи рангда, ёруғга солинса, қизғиш-сиёҳ рангда товланади. Юзасига шахдам юриб кетаётган жанговар ҳинд фили тасвири туширилган. Унинг бошида филбон, белида шоҳ. Тепароқда учиб юрган фаришта эса шоҳга гулчамбар кийгизаяпти.

Филбоннинг гавдаси боши билан деярли бир хил катталикда. Пешонаси тор, қиррабурун, оғзи хиёл очиқ. Гавдаси сал олдинга энгашган, кенг шалвор кийган, белидан юқориси яланғоч, сочлари турмакланган. Белида камар. Қўллари найзасимон, ёнидаги илмоқли таёқ (илмий тилда «анк»)ни олдинга чўзган ҳолда ушлаб олган, оёқлари филнинг қулоқлари орасида. Умуман олганда, филбоннинг ташқи кўриниши ва кийимлари унинг ҳинду эканлигидан далолат беради. Бундай филбонлар археологлар тилида «карнак»лар дейилади.

Шоҳ ёки аслзоданинг гавдаси филбонникидан сезиларли даражада катта. Тоштарош — заргар бу номутаносиблик орқали уларнинг турли ижтимоий табақаларга мансубликларини кўрсатган. Шоҳ салласимон бош кийимда, пешонаси билан бурни бир чизиқда акс эттирилган, кўзлари хиёл юқорига қараб турибди, қошлари қалин, мўйлаби ўсиқ. Узун кўйлагининг бари бир неча жойидан тиккасига кесилган бўлиб, устидан камар тақилган. Шалвори тор, оёқларида қўнжи узун махсисимон юмшоқ пойафзал. Олдинга чўзилган қўлларида бир неча новдали шохча.

Ёш гўдак кўринишидаги қанотли фаришта ҳурлик, поклик белгисидир. У доира шаклидаги гулчамбарни кафтларида тутганча шоҳнинг бошига қўндириш учун оҳиста учиб бормоқда.

Узуктошнинг фил хартумидан то филбон таёғигача бўлган гардишига қадимий сўғдча ёзув битилган. У санкт-петербурглик олим В. А. Лившиц томонидан «Бағубар» худолар меваси, худолар инъоми деб ўқилди. Бу сўз узуктош эгасининг исми бўлиши мумкин.

Давоми олтинчи бетда

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ АДАБИЁТ, САНЪАТ ВА МЕЪМОРЧИЛИК СОҲАСИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ МУКОФОТЛАРИ ҚЎМИТАСИДА

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги адабиёт, санъат ва меъморчилик соҳасида Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофотлари қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Бадиий Академиясини ташкил этиш ҳақида» 1997 йил 23 январдаги Фармонига мувофиқ тасвирий ва амалий санъат, халқ ҳунармандчилиги соҳасида Камолиддин Беҳзод номидаги Давлат мукофотининг таъсис этилганлиги муносабати билан 1997 йилги Камолиддин Беҳзод номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотига асарларни тақдим этиш муддатини, шунингдек, Абдулла Қодирий номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотига қўшимча номзодлар тақдим этиш муддатини шу йилнинг 4 июнигача белгилаган эди. Давлат мукофотлари қўмитаси 1997 йилги Абдулла Қодирий ва Камолиддин Беҳзод номидаги Давлат мукофотларини олиш учун кейинги қўшимчалар билан қуйидаги номзодлар тақдим этилганини маълум қилади:

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ДАВЛАТ МУКОФОТИГА:

I. АДАБИЁТ СОҲАСИДА

1. **Омон МУХТОР** — «Тўрт томон қибла» («Минг бир қиёфа», «Кўзгу олдидаги одам», «Тепаликдаги хароба») трилогияси.
   Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси тақдим этган.
2. **Неъмат АМИНОВ** — «Бир аср ҳикояти» насрий китоби.
   Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси тақдим этган.
3. **Бўрибой АҲМЕДОВ** — «Амир Темур» романи.
   Ўзбекистон халқ демократик партияси Марказий кенгаши тақдим этган.
4. **Муҳаммад ЮСУФ** — Мустақиллик йилларида яратилган туркум шеърлари.
   Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси тақдим этган.

II. САНЪАТ СОҲАСИДА

САҲНА САНЪТИ

1. **Турғун АЗИЗОВ, Мунаввар АБДУЛЛАЕВА** — режиссёрлар, **Ғайбулла ҲОЖИЕВ** — бош рол ижрочиси — Ҳамза номидаги Ўзбек Давлат академик драма театрида Абдулла Қодирий асари асосида саҳнага қўйилган «Меҳробдан чаён» спектакли.
   Ўзбекистон Маданият ишлари вазирлиги тақдим этган.
2. **Рустам МАЪДИЕВ** — режиссёр, **Зулайҳо БОЙХОНОВА, Максуда ОТАЖОНОВА** — ижрочилар — Муқимий номидаги Ўзбек Давлат мусиқий театрида Ўлмас Умарбеков асари асосида яратилган «Фотима ва Зуҳра» спектакли.
   Ўзбекистон Театр арбоблари уюшмаси тақдим этган.

МУСИҚА САНЪАТИ

1. **Мустафо БАФОЕВ** — 1993-1996 йилларда яратилган «Улуғбек буржи», «Нодира», «Мозийдан нур» телевизион балетлари мусиқаси ва истиқлолни тараннум этувчи қўшиқлар туркуми.
   Ўзбекистон Бастакорлар уюшмаси тақдим этган.
2. **Анор НАЗАРОВ** — 1993-1996 йилларда яратилган, истиқлол руҳи билан йўғрилган қўшиқлар ва мусиқалар туркуми.
   «Ўзбекнаво» гастрол-концерт бирлашмаси тақдим этган.
3. **Фарҳод АЛИМОВ** — «Нодирабегим», «Фотима ва Зуҳра» ҳамда «Девона» драмалари мусиқалари.
   Ўзбекистон Бастакорлар уюшмаси тақдим этган.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ ВА КИНО

1. **Ҳайбатилла АЛИЕВ, Эркин КОМИЛОВ, Шариф ҚОДИРОВ** — Тоҳир Малик асари асосида яратилган етти қисмли «Сўнгги ўқ» видеофилми.
   Ўзтелерадиокомпания тақдим этган.
2. **Баҳодир МУЗАФФАРОВ** — кинорежиссёр, **Шуҳрат МАҚСУДОВ** — кинотасвирчи — «Руҳ», «Илон йили» ва «Оролқум» ҳужжатли филмлари.
   «Ўзбеккино» Давлат - акционерлик компанияси тақдим этган.

КАМОЛИДДИН БЕҲЗОД НОМИДАГИ ДАВЛАТ МУКОФОТИГА:

1. **Тойир БОЛТАБОЕВ, Хуршид НАЗИРОВ, Ғайрат КАМОЛОВ** — Тошкентдаги Темурийлар тарихи Давлат музейига ишланган уч қисмли маҳобатли «Буюк Соҳибқирон — буюк бунёдкор» деворий тасвирий санъат асари.
   Ўзбекистон Республикаси Бадиий Академияси тақдим этган.
2. **Анвар ИЛҲОМОВ, Бахтиёр РАҲМОНБЕРДИЕВ** — Темурийлар тарихи Давлат музейи гумбазидаги маҳорат билан бажарилган наққошлик ишлари.
   Ўзбекистон Бадиий Академияси тақдим этган.
3. **Ниёзали ХОЛМАТОВ, Шохалил ШОЁҚУБОВ** — Ўзбекистонда миниатюра санъатини тиклаш соҳасидаги ишлар туркуми.
   Ўзбекистон Меъморлар уюшмаси тақдим этган.
4. **Ортиқали ҚОЗОҚОВ** — Сўнгги йилларда яратилган замонавий ва тарихий мавзудаги рангтасвир асарлари. («Наврўз», «Янги кун», «Шарқ келинчаги», «Номозшом» ва бошқалар).
   Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги тақдим этган.
5. **Сайдолим ШАРИПОВ** — Ўзбекистонда илк бўртма миниатюра асарлар туркуми.
   Ўзбекистон Республикаси Бадиий Академияси тақдим этган.
6. **Райимберди МАТЧОНОВ** — Кулолчилик санъати соҳасидаги ишлар туркуми.
   Ўзбекистон Бадиий Академияси тақдим этган.
7. **Пўлат ЗОХИДОВ** — «Темур даврининг меъморий қаҳқашони» китоби.
   Ўзбекистон Меъморлар уюшмаси тақдим этган.

Таклиф ва мулоҳазаларингизни қуйидаги манзилга юборишингизни сўраймиз: 700000, Тошкент шаҳри, Абдулла Қодирий кўчаси, 1. Адабиёт, санъат ва меъморчилик соҳасида Ўзбекистон Республикаси давлат мукофотлари қўмитаси. Телефон: 34-83-54.

Ўзбек романи: кеча ва бугун

Азим РАҲИМОВ,
филология фанлари доктори

МУТТАСИЛ ЯНГИЛАНАЁТГАН ЖАНР

Ҳаётни ҳаққоний ифодалашга хизмат қиладиган ҳар қандай восита мақбулдир. Фақат битта шарт бор: у ҳам бўлса, бадиият мантиқи бузилмаса бўлгани. Аббос Саиднинг «Беш кунлик дунё» романини ўқиб шундай хулосага келиш мумкин.

Кўповозли ва кўпқатламли эпик ривоя нутқ кўринишларининг ранг-баранглиги ҳозирги жаҳон романчилигининг асосий хусусиятларидандир. Бундай нутқ шакллари фақат воқеаларнинг эпик ҳолатини ифодалаш имконини яратиб қолмасдан, инсоннинг руҳий оламини чуқур ифодалаш, унинг ҳаракат ва фаолият давомида кечган сезилар-сезилмас қалб тебранишларини ҳам илғаб олиш, воқеа-ҳодисаларнигина эмас, уларга муносабатни ҳам англатишга йўл очади. Кўплаб ҳозирги романларнинг қаҳрамонлари фақат бирон нарсани кузатадилар, айни пайтда таҳлил этадилар, фақат бировга эшиттириб овоз чиқариб гапириш билан чекланиб қолмасдан, ўз фикр-мулоҳазаларини ташқи нутққа бақамти равишда ичда таҳлил қилиб борадилар ҳам. Аббос Саид асарида ҳозирги романбоп эпик ривоя нутқи учун хос бўлган ана шундай хусусиятлар учрайди. Унда кўп қатламли эпик ривоя нутқининг нозик кўринишларидан фойдаланиш билангина чекланилмайди, ҳатто полиграфия имкониятларидан, шрифт турлари ҳамда ҳарф териш усулларидан ҳам фойдаланилади. Персонажлари овоз чиқариб айтилган фикрлари хусусида ичларида мулоҳаза юритадилар ёки, бунинг аксича, киноя қиладилар, айни пайтда, гапирилмаган ботиний нутқ давомида улар ўзларининг эшиттириб айтилган зоҳирий ёки овозсиз айтилган (кўнгилда кечган) нутқларини ўзлари таҳлил ҳам этадилар. Бундай жумлалар романнинг китоб матнида курсив билан ажратиб берилади. Бу ва шунга ўхшаш топилмалар романбоп эпик ривоя имкониятларининг кенглигидан далолатдир. Дарвоқе, романбоп тасвирнинг бундай усул ва воситалари ўзбек адабиёти учунгина янгилик, холос. Модернизм адабиётидан янгича эпик ривоя қилиш усул ва шаклларининг ўзбек адабиётига кириб келиш йўллари ва баъзи хусусиятлари, бу соҳадаги изланишларнинг самаралари хусусида биз «Роман жанрининг тараққиётига доир» мақоламизда («Ўзбек тили ва адабиёти», 1986, 6-сон) ёзган эдик. Бугунни кунда эса, насримизда куртак отиб бораётган бу тамойил танқидчиликнинг диққат марказига чиқмоқда. Бунинг биринчи сабаби, эндиликда эпик насримизда, хусусан, романчиликда яқин ўтмишда зарарли деб қоралаб келинган модернизм адабиётининг кашф этган бадиий тасвир ва ифода воситаларини ошкора қабул қилиб, тажриба ўтказаётган адибларнинг тобора кўпайиб бораётганлиги бўлса, иккинчи сабаб, истиқлол шарофати билан шўро мафкурасининг зўрлик ва чеклашларидан қутулганлигимиз натижасида адабиётимизга модернизм таъсири тўғрисида гапириш имконининг туғилганлигидир.

Аббос Саид романида ҳикоячи катта ўрин тутмайди. Асосий эътибор персонажларнинг фикр-мулоҳазаларига қаратилади. Асар воқеалари чуқурлаштирилмайди, кенгайтирилмайди. Кенгайганда ҳам маконда эмас, балки янги-янги персонажларни киритиш ҳисобига кенгаяди. Адиб Фолкнер сингари, тақдирларни тадқиқ этади, одамларнинг шажараси билан қизиқади. Ана шундай кўплаб бир-бирига зид, ўз-ўзининг оламида ихтилофларга тўла тақдирлардан мураккаб коллизия ҳосил бўлади. Бу роман воқеаларини давом эттиришни зарур қилиб қўяди. Баъзи романларимиз гарчи икки-уч китобдан иборат бўлса-да, аслида биринчи китобдаёқ ҳамма нарса ҳал бўлади, кейинги китоб учун айтадиган гапнинг ўзи қолмайди. Аббос Саид романида ундай эмас. Аксинча, роман воқеалари ниҳоясига етмайди, тақдирлар ҳал бўлмайди, муносабатлар таранглашмайди, воқеалар ўз ечимига яқинлашмайди. Роман воқеалари фалокат (катастрофа — адабиётшунослик атамаси) бўсағасида турган сокинликни эслатади. Адиб замон воқелигини таҳлил этмайди. Тўғрироғи, танқидий таҳлил қилмайди, воқеа-ҳодисаларнинг сабаб-оқибатларини очмайди. Бунинг ўрнига, шунчаки, йўл-йўлакай айтилган киноялар, ишоралар, қочириқ ва луқмалар воситасида бир-икки жумла билан тасвирланаётган замоннинг айрим муаммолари ва нуқсонлари тўғрисида умумлаштирилган фикрларни беради. Бу ҳам танқиддан кўра, ҳақсизлик ва бедодликдан зада бўлган дийдаси қотган одамнинг надоматли хулосаларига ўхшаб кетади.

Давоми учинчи бетда

ШУНЧАЛИК ҚАШШОҚМИДИК?

3-бет

4-бет

КЎНГИЛЛАРДА ПОРЛАГАН ЧИРОҚ

СЕРЖИЛОЛИК МИЛЛИЙЛИКДАДИР

Фарҳод Мусажонов, «Сержило экран», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1997 йил, 30 май.

Диёримизда ўтган халқаро кинофестивал барча санъаткорлару мухлисларни — мустақил давлатимиз фуқароларини бағоят хушнуд этди. Ушбу шодликнинг инъикоси турли оммавий ахборот воситалари орқали эълон этилган репортажларда, суҳбатларда, эътирофларда, дил изҳорларию табрик сўзларида акс этди. Уларда санъатга ошуфта кўнгилларнинг байрамона кайфиятлари, ҳис-ҳаяжонлари — санъатга муносабатлари ифодаланган.

Ёзувчи Фарҳод Мусажонов ҳам «Сержило экран» мақоласида фестивални фақатгина филмлар намойиши эмас, айни пайтда халқимиз онги ва маънавиятини ўстирадиган муҳим омил сифатида баҳолайди. Шунингдек, ижод жараёни, ижодий муҳит таъсирида бадиий тафаккурнинг юксалиши ҳақида фикр билдиради. Фарҳод Мусажоновнинг ушбу фикрлари самимий тарзда баён этилади. Бироқ «Сержило экран» мақоласидаги баъзи фикрлар кишини ўйлантиради, мулоҳазага чорлайди: «Ижодкор санъатнинг қайси тури, қайси жанрини танлаган бўлишидан қатъий назар, жаҳон санъати дурдоналарини ўқиган, ўрганган бўлмоғи лозим». Бу гап тўғри, аммо унга уланган қуйидаги жумлалар мени бироз баҳслашишга ундади: «Адиб Толстой ва Пушкин, Шекспир ва Гёте, Марк Твен ва Хеменгуэйларнинг ижодини, мусаввир Микеланжело ва Рембрант, Делакруа ва Пикассоларнинг расмларини, бастакорлар Бетховен ва Бах, Моцарт ва Вивалди, Бизе ва Россини, Чайковский ва Шопенларнинг асарларини билмай туриб ҳақиқий санъаткор бўлолмайди».

Мақолада таъкидланган мумтоз санъаткорлар жаҳон миқёсида дурдоналар яратганига шубҳам йўқ. Уларни ўқиш-ўрганиш зарур. Бироқ Фарҳод аканинг сўзларига қуйидаги гапларни қўшимча қилишни лозим топдим. Беруний ва Форобий, Алишер Навоий ва Машраб, Камолиддин Беҳзод, Султонали Машҳадий, Маҳмуд Музаҳҳиб каби буюк аждодларимиз ҳам жаҳоний санъат дурдоналарини яратишган. Дугоҳ, Сегоҳ, Чоргоҳ, Чўли Ироқ наволари ҳам жаҳон мусиқа хазинасининг жавоҳирлари саналади. Нафақат ўзбек шоир-ёзувчилари, санъаткорлари, балки бошқа халқлар санъаткорлари ҳам уларни билмай, ўрганмай туриб ҳақиқий санъаткор бўлиши мумкинми?

Акс садо

Шу дамда Эркин Воҳидовнинг «Ўзбегим» шеъри ёдимга тушди:

Менга Пушкин бир жаҳону
Менга Байрон бир жаҳон,
Лек Навоийдек бобом бор,
Кўксим осмон, ўзбегим.

Хулоса шуки, ота-боболаримиз яратган бебаҳо маданий меросни қанчалик қадрласак, уларнинг анъаналарини қанчалик давом эттирсак, ривожлантирсак жаҳон аҳли бизни шунчалик ҳурмат қилади, қадрлайди. Бошқа халқлар учун бизнинг миллийлигимиз ўзига хос, қизиқарли туюлади. Бошқа халқларнинг миллийлиги ҳам бизга шундай таъсир қилади.

Зеро, жаҳон маданияти миллий маданиятлар уйғунлигидан иборат. Шунинг учун ҳам Тошкентда ўтган халқаро киноанжуман иштирокчиларини «Умуминсоний қадриятлар ва миллий тараққиёт» деган шиор остидаги ижодий руҳ бирлаштирди.

Рустам МУСУЛМОН

ХАЛҚ ҲАМИША ЭЗГУЛИККА ИНТИЛАДИ

СИЁСАТ ВА МАДАНИЯТ масалалари

Истиқлол шароитида маданий меросга, шу жумладан, собиқ совет даври маданий меросига муносабатимиз қандай бўлмоғи лозим, деган саволни ҳаётнинг ўзи кун тартибига қўйди.

Бу саволга, жавоб беришдан аввал шу нарсани алоҳида таъкидлаш зарурки, КПСС ва совет давлатининг маданий сиёсати билан совет даври маданиятини, унинг мазмунини чалкаштириб юбормаслик керак. Чунки илм-фан, адабиёт ва санъат, халқ таълими, халқ маънавий ҳаётининг бошқа турли соҳаларида яратилган бойликлар, қадриятлар ўзининг нафақат сиёсий-мафкура билан боғлиқ мазмунига, шунингдек, ғоявий, холис илмий, бадиий, ҳаётий мазмунига ҳам эга.

Маданиятга таъсир кўрсатувчи сиёсий мафкурадан устун шарт-шароитлар ва омиллар умуммаданий тараққиётни белгилайди ва субъектив омилларнинг таъсирини ё пасайтиради ёки кучайтиради.

Маданиятга таъсир кўрсатувчи учта асосий субъектив омил мавжуд: 1. Расмий давлат сиёсати; 2. Халқнинг англашилган эҳтиёжлари (маданиятнинг яратувчиси, сақловчиси ва истеъмолчиси сифатида); 3. Ижодкорнинг ижтимоий позицияси ва дунёқараши.

Бу омиллар ўзаро боғлиқ, уларнинг бирортаси умуммаданий ривожланишда бошқалардан ажралган ҳолда ҳал қилувчи аҳамият касб эта олмайди. Лекин маълум чегараланган давр учун расмий давлат сиёсати биринчи ўринга чиқиши мумкин.

Расмий сиёсат тазйиқларидан қатъий назар ўзбек халқининг тараққиёти, объектив ҳаётнинг эҳтиёжлари, уларнинг юзага чиқиши, тарихий заруриятнинг таъсири маданиятимизда ўзининг чуқур, такрорланмас изларини қолдирган. Шу маънода ҳам собиқ совет даври ўзбек маданияти КПСС сиёсатининг кўзгудаги акси эмас. Объектив шарт-шароитлар ва омиллар нуқтаи назаридан ҳам шўролар даври ўзбек маданияти билан расмий давлат сиёсати ўртасига тенглик аломати қўя олмаймиз.

Оддий халқ ҳар қандай тузум шароитида ҳам эзгуликка, инсонпарварлик ғояларига, виждонийлик ва диёнатга, гўзалликка, меҳр-оқибатга интилади, ҳаётдан юз ўгирмайди. Халқнинг аксарияти кундалик турмушда маънавий соғлом, ҳурфикр бўлиб қолаверади.

Турли сиёсий режимларни, турли сиёсий қатағонларни, иқтисодий қийинчиликларни, очлик ва қашшоқликни бошдан кечирган бўлса-да, халқ доимо ва асосан ҳақиқий инсонпарвар маънавий қадриятларни яратган. Гап фақат фолклор тўғрисида кетмаяпти, балки ҳақиқий халқчил профессионал адабиёт ва санъат ҳам кўзда тутилмоқда. Айрим даврларда маданият гуркираб ўсганлиги, айрим даврларда эса қаттиқ инқирозга учраганига қарамасдан, миллий маданият ҳеч қачон ғайриинсоний мазмун касб этмаган.

Халқ маданиятининг асосий яратувчиси, авлоддан-авлодга узатиб, асрлараро сақловчиси ва маданиятнинг истеъмолчисидир. Шу боисдан халқнинг англашилган эҳтиёжлари, талаблари, унинг ижтимоий буюртмаси маданият ривожланишига расмий давлат сиёсатидан кам таъсир кўрсатмайди. Пировардида у расмий давлат сиёсатига маълум даражада тузатиш киритади.

Бир нарсани унутмаслик керакки, инсон бу дунёга бир марта келади. У қайси тузумда, қандай шароитда яшамасин, қайта такрорланмайдиган ҳаётида инсонга хос ҳамма эҳтиёжларни туяди: яхши ва муносиб турмуш кечиргиси, ҳаёт лаззатлари, гўзалликларидан баҳраманд бўлгиси, ниманидир яратиб ўзидан яхши ном қолдиргиси келади. Шу боис у гўзаллик, поклик ва эзгуликка интилади. У кимгадир ошиқ бўлади, нималардир уни мафтун этади, қўшиқ эшитгиси ва куйлагиси келади. Муҳаббат, ошуфталик — ёшликнинг ажралмас туғма хислати.

Тузум ёмон экан, деб инсон бу эҳтиёжлардан, оила қуриш, орзу-ҳавас қилишдан воз кеча олмайди. Энг оғир қимматчилик йилларида ҳам, қатағон ёки қирғин-барот уруш йилларида ҳам инсоннинг гўзалликка, ахлоқийлик ва орзу-ҳавасга талпиниши сусаймайди. Баъзан эса, аксинча, бу туйғулар ўткирлашади. Ҳақиқий гўзалликнинг, одамгарчиликнинг, эзгуликнинг, оптимистик орзу-ҳаваснинг қадри қийинчилик, етишмовчилик, зулм кучайган пайтлари янада ортади. Бас, шундай экан, бу эҳтиёжлар ўша давр адабиёти ва санъатида, маданиятида акс этмаслиги мумкин эмас.

Шу боис ўтмишнинг жоҳиллик ҳукмрон, оғир замонларида аҳён-аҳёнда санъат дурдоналари пайдо бўлган. Бу деярли барча халқларнинг маданияти тарихига хос.

Бизда ҳам совет даврида нафақат ўта мафкуралашган тарғибот асарлари, шунингдек, инсоннинг юқорида қайд этилган орзу-армонлари, муҳаббат ва эзгуликка интилишини акс эттирувчи ҳақиқий санъат асарлари ҳам яратилди. Тўғри, адабиётчи ва санъаткорлар ўз асарларида расмий давлат мафкурасига баъзан кўпроқ, баъзан озроқ мослашиб, баъзи бир коммунистик шиорларни ишлатишга мажбур бўлишган. Лекин бу уларнинг асл моҳиятига путур етказмайди. Санъатнинг кўпгина турларининг эса бевосита тарғибот-ташвиқотга, сиёсий мафкурага алоқаси йўқ. Масалан, лирик шеърият, мусиқа ва хореография, рангтасвирнинг пейзаж, натюрморт ва портрет сингари талай жанрлари ва ҳоказо.

Маданият ривожланишига таъсир кўрсатувчи яна бир омил борки, у ҳам расмий давлат сиёсатига маълум «тузатиш» киритади: бу ижодкорнинг ижтимоий позицияси ва унинг кенг маънодаги дунёқарашидир.

Ҳақиқий ижодкор учун Ватан туйғуси, халқ дарди, халқ олдидаги бурчи тузум ва сиёсатдан устун туради. У тузумга, ҳукмрон мафкурага мослашса-да айрим ҳолларда уларга бағишлаб қасидалар битса-да, барибир энг аввало Ватанига, она халқига хизмат қилади. Фақат қўрқоқ ёки ўта шуҳратпараст, аммо ўртамиёна, кам истеъдодли ижодкорларгина сиёсий тузумнинг маддоҳига айланади. Йирик истеъдод эгалари орасида ўз сиёсий мўлжалларида адашиб

кетган бир-икки санъаткор тузум маддоҳига айланиши мумкин. Аммо бундайлар учун ижодий ва шахс сифатидаги инқироз эртами-кечми муқаррар бўлади. Масалан, Маяковский ва Фадеев каби рус совет адибларининг тақдири бунга ёрқин мисолдир.

Шу боисдан узоқ ўтмишда ҳам, собиқ совет даврида ҳам ҳақиқий ижодкорлик буткул сўнмаган, адабиёт ҳам санъат ҳам қуруқ ташвиқотбозликка айланиб қолмаган. А. Қодирий ва Чўлпон, Усмон Носир каби «исёнчи» санъаткорлар халқ орасидан чиқиб турган. Совет даврида яратилган Ғафур Ғулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Ҳ. Олимжон, Миртемир ҳамда А. Мухтор, О. Ёқубов ва П. Қодиров асарларининг энг яхшилари халқимиз маънавий бойлигининг ажралмас қисмидир.

М. Уйғур ва Е. Бобожонов, А. Ҳидоятов ва Ш. Бурхонов, О. Жалилов ва Р. Ҳамроев, С. Эшонтўраева ва Ҳ. Носирова, Тамарахоним ва С. Қобулова, М. Ашрафий ва М. Бурхонов ижодлари ўзбек маданияти ривожланишида бутун бир тарихий даврни ташкил этади.

60-70-йилларда адабиёт ва санъатга кириб келган А. Орипов ва Э. Воҳидов, Б. Жалолов ва Ж. Умарбеков, А. Ҳамроев ва Э. Эшмуҳамедов асарлари, «Лазги» ва «Баҳор» ансамбллари фаолияти, кўплаб бошқа ўзбек маданияти арбоблари ва жамоалари номларини фахр билан тилга олиш мумкин ва лозимдир.

Бу аксарият олимларимиз ижодига ҳам тааллуқли. Аммо КПССнинг маданий сиёсати, давлат назорати, мафкуравий буйинтуруғи, шубҳасиз, уларнинг ижодига ҳам анча салбий таъсир кўрсатди, ижодий имкониятларини тўла очишга тўсиқ бўлди, айрим ҳолларда эса ўз эътиқодлари билан муроса қилишга мажбур этди. Буни ҳам адолат юзасидан эътироф этишимиз керак.

Биз КПСС ва совет давлати маданий сиёсатини қаттиқ танқид остига олиб инкор этсак-да, ўша даврдаги маданиятнинг ҳақиқий ютуқларини инкор этмаймиз, улардан воз кеча олмаймиз.

Нега биз масалани бу тартибда қўймоқдамиз? Гап шундаки, истиқлолга эришилганидан кейин айрим «жонкуяр ватанпарварлар» совет даврида ўзбек маданиятини дунёга танитган адиб ва санъаткорларни КПСС сиёсатининг ифодачилари сифатида рад этишга, тан олмасликка чақира бошладилар. Кўп ҳолларда бундай чақириқлар миллийлик, миллий манфаатлар, миллатпарварлик учун қайғуриш тўғрисидаги сўзлар билан қориштириб айтилдики, бу айрим ёшларни чалғитди ҳам.

Ғафур Ғулом «Сен етим эмассан», «Соғиниш» шеърларини ёзганда сталинизмни улуғлашни биринчи мақсад қилиб қўймаган, балки умуминсоний туйғуларни ифодалаган. Ҳаттоки шоирнинг «Турксиб йўлларида» шеъри фақатгина социалистик ўзгаришларни мадҳ этувчи шеър эмас, у шунингдек, ўша даврдаги буюк қурилиш нафасининг, тарихийлик ва замонавийликнинг жуда юксак бадиий-лирик ифодаси сифатида ўзбек поэзиясининг дурдона асарларидан бири ҳамдир.

Ҳамид Олимжон ҳам Ўзбекистон водийларини, ўриги гуллашини куйлаганда Ватан ҳисси билан ёниб-тошган. Сталин сиёсий режимини мадҳ этишни асосий мақсад деб билмаган.

Тўғри Ғ. Ғулом ва Ҳ. Олимжон ижодида И. Сталинга бағишланган, сталинизм тузумини мақтаган асарлар, шеърлар ҳам бор. Албатта, биз уларни бугун қабул қила олмаймиз. Лекин бу асарлар баҳонасида Ғ. Ғулом ва Ҳ. Олимжон ижодий меросидан-да тўлиқ воз кечмаймиз. Бу меросдан биз бугунги ва эртанги кунимиз учун аҳамиятини йўқотмаганларинигина оламиз. Бошқа ижодкорлар мероси тўғрисида ҳам шундай дейиш мумкин.

Абдураҳим ЭРКАЕВ,
фалсафа фанлари номзоди

Нигоҳларда балқийди меҳр

РУҲИЯТГА ПАЙВАСТА ҚУДРАТ

Амир Темур ва Саййид Барака

Амир Темур ҳақиқатдан ҳам фавқулодда Улуғ Шахс, тарихнинг чинакам мўъжизасидир. Шу сабабли, олти аср ўтган бўлса-да, неча-неча давлат арбоблари, сиёсатчилар, ҳарбий қўмондонлар, олимлар, оддий одамлар олис тарих чангларини қоқиштиришиб — Амир Темур мўъжизасини англашга, сирларини билишга уринганлар ва уринмоқдалар.

Нима учун биз Амир Темурни мўъжиза деб атамоқдамиз? Бунга қандай асосимиз бор?

Бунинг учун XIII-XIV асрларнинг тарихий манзарасига назар ташлаш кифоядир. XIII асрнинг биринчи ярми. Чингизхон ўз қўшинлари билан обод Мовароуннаҳрга бостириб кирди, гуллаб-яшнаган шаҳар ва қишлоқлар кулини кўкка совирди. Суғориш тармоқлари, экинзорлар, боғ-роғлар вайрон қилинди. Бу юртнинг не-не ботирлари ёв билан бўлган аёвсиз жангларда шаҳид кетдилар. Ҳунармандлар, зиёлилар, билагида куч-қуввати борларни ёвлар қул қилиб узоқ Мўғилистонга олиб кетдилар.

Масжид, мадрасалар ёндирилиб, муқаддас китоблар мўғул отларининг туёқлари остига ташланди...

Ислом динининг етук намоёндалари хўрландилар, таҳқирландилар. Имон-эътиқодга путур етди...

XIV АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИ

Қирғинбарот жангларнинг яралари битган бўлса-да, эътиқод, иқтисоддаги инқирозлар янада чуқурлашиб кетди. Мўғул хонлари ўртасидаги тожу тахт учун бошланган низолар, бир неча бўлакларга бўлиниб кетган Мовароуннаҳрдаги сиёсий тарқоқлик, оғир солиқлар халқнинг тинка-мадорини батамом қуритган. Кўпни кўрган донишмандлар ҳам, бир пайтлар келиб, хўрланган ва топталган Мовароуннаҳр ўз қаддини тиклай олишига ишонмай қўйган эдилар. Мовароуннаҳр энди ҳеч қачон тикланмайдигандек эди гўё... Қуллик номли исноод халқ юрагини чангаллаб олган эди. Бу юртни ва унда яшаётган одамлар қаддини тиклаш, уларни дунёдаги энг илғор, қудратли халққа айлантириш учун фавқулодда илоҳий қудратга эга улуғ Шахс керак эди.

Бу унча-мунча ҳукмдорнинг қўлидан келмайдиган бағоят мушкул иш эди. Ровийларнинг ҳикоят қилишларича, қадимда худди шундай вазифани амалга оширишга бел боғлаган Мусо пайғамбар ҳам кўп машаққат чеккан. У мисрликларнинг қарамлигидан халос бўлган яҳудийларнинг юракларидан қуллик асоратини йўқотишнинг ўзига қирқ йил сарфлаган.

Соҳибқирон эса, бор-йўғи 36 йил давомида, Мовароуннаҳр халқининг юрагидан нафақат қуллик асоратларини юлиб ташлади, балким унинг қадди-ғурурини кўтариб, уни дунёнинг қудратли халқига айлантирди. Бу 36 йил инсоният тарихида энг ёрқин 36 саҳифа сифатида абадий муҳрланиб қолди...

Хўш, Амир Темур мўъжизасининг сири нимада? Бу мўъжиза қандай шароитда, нималарнинг оқибатида содир бўлди? Амир Темур куч-қудрат соҳибидир. Аммо оламшумул, улкан ишларни амалга ошириш учун фақатгина куч-қудратнинг ўзи камлик қиларди. Бунга ўша куч-қудратга мос келадиган, уни буюк ишларга йўналтирадиган руҳият-маънавият ҳам керак эди. Бекиёс куч-қудрат соҳиби Амир Темур бу руҳиятни кимлардан, қаердан олган? Куч-қудратнинг олдига руҳият келдими? Руҳиятнинг олдига куч-қудрат бордими?

Биз етти аср беридан туриб Соҳибқирон яшаган даврнинг тарихий манзарасига назар солишни ихтиёр этдик ва юқоридаги саволларга жавоб изладик...

XIV АСРНИНГ 70 ЙИЛИ

Бу сана нафақат Амир Темур ҳаётида, балки Мовароуннаҳр ҳаётида, қолаверса дунё тақдирида ҳам ҳал қилувчи сана ҳисобланади... Бу сананинг манзараси XIV аср тарихида алоҳида бўртиб туради. Ҳали Самарқанд «ер юзининг сайқали»га айлангани йўқ, Шаҳрисабз «илм ва адаб қуббаси» деган шарафли унвонга мушарраф бўлишига анча вақт бор эди. Муаррихлар Низомиддин Шомий ва Шарафиддин Али Яздийлар ўз «Зафарнома»ларида тўлиб-тошиб ёзган, Соҳибқироннинг Жайҳун ва Сайҳун ортидан ғолибона юришлари ҳали бошланмаган.

Барибир 1370 йил улуғ ишларнинг дебочаси ва дояси эди, десак муболаға бўлмайди. 1370 йили Амир Тарағай ва Амир Темурнинг пири комили улуғ донишманд Амир Кулол вафот этади. Худди ўша йили Маккадан йўлга чиққан Мир Саййид Барака Мовароуннаҳрга етиб келиб, соҳибқирон билан учрашади. Амир Темур вафот этган пири комили Амир Кулолни қайта топгандек бўлади.

1370 йили дастлаб соҳибқирон билан бирга кўпгина иссиқ-совуқларни баҳам кўрган, сўнгра хоинлик ва очкўзлик йўлига кирган Амир Ҳусайн Соҳибқирон томонидан мағлуб этилиб, кечирилади, аммо Кайхусрав Хатлоний томонидан ўлдирилади.

1370 йили Мир Саййид Барака Маккайи Муаззамадан келтирилган ялов-туғ ва ноғорани Соҳибқиронга ҳадя этади.

1370 йили Амир Темур Балхдаги қурултойда Мовароуннаҳр ҳукмдори этиб сайланади. Энди воқеаларнинг таҳлилига ўтайлик...

Кўҳна Кешда яшаган улуғ шайх Шамсиддин Кулол ҳали Темурбек дунёга келмасидан анча олдин унинг отаси Амир Тарағайга туғилажак фарзандининг ғолибона, шоҳона тақдири ҳақида башорат қилган эди. Темурбек дунёга келиб, ўсиб улғайгач, улуғ шайх унинг ўзига икки марта ўз башоратини очиқ-ойдин айтган эди. Биринчи учрашувда шайх унга еттита нон инъом қилиб: «Мана шу етти нонни егин, шунда сен ер юзидаги етти иқлимга, бутун дунёга ҳоким бўласан», — деган бўлса, иккинчи учрашувда Шамсиддин Кулол Темурбекка қарата: «Бу алп ўғлон Аллоҳнинг бутун ерларига ҳоким бўлади», — дея башорат қилади.

Шайхнинг бу башорати ёш Темурбекнинг қалбида қандай акс-садо берди? Улуғ шайхнинг бу башоратидан руҳланган Темурбек ўзидаги иқтидор, ғайратни болалик ва ўсмирликнинг ҳавасларига эмас, бўлғувси жаҳонгирга керакли соҳаларни ўрганишга, дини-имонни англашга сарфлади.

1370 йил. Шамсиддин Кулол қазо қилди. Унинг ўрнига Аллоҳ Маккалик улуғ шайх, ер юзи сайидларининг пешвоси — Саййид Баракани йўллади.

Термиз яқинидаги Биё мавзеида Улуғ учрашув содир бўлди. Яхши қуролланган, шижоатли лашкар сардори 34 ёшлик Темурбек билан 55 ёшли Саййид Барака юзма-юз келдилар. Бу тақдири азал томонидан белгиланган учрашув эди. Ҳа, бу ерда қудрат рамзи Амир Темур ва руҳият тимсоли Саййид Барака қовушдилар. Шарафиддин Али Яздий бу улуғ учрашув «ҳеч қандай ваъда ва олдиндан келишувсиз кутилмаганда» юз берганлигини таъкидлайди. Саййид Барака айнан шу учрашувда Темурбекка Маккадан келтирилган, ҳукмдорлик тимсоллари бўлган туғ ва ноғорани тақдим этади.

Саййид Барака ўзининг Соҳибқиронга кераклигини ич-ичидан англади, сезди. Шу сабабли ўз умрини, иқтидорини Соҳибқироннинг бунёдкорлик ишлари билан боғлади. Улар то умрларининг охирларигача бир-бирларидан ажралмадилар...

1370 йил, рамазон ойи. Балх. Қурултой. Мовароуннаҳрнинг, Осиёнинг, қолаверса бутун дунёнинг тақдири ҳал бўлмоқда. Ҳукмдорликка даъвогарлар кўп. Тожу тахт кимга насиб этади? Қадимги Туроннинг бир ярим асрлик жароҳатларига малҳам қўядиган ҳукмдоргами? Ёки тахтни эгаллаб, бойлик йиғиш, айшу ишратга мойил кишигами? Буни ҳали кўпчилик билмасди.

Аллоҳнинг иродаси Саййид Барака, хонзодалар Абул Маолий ва Али Акбарларнинг тиллари орқали таралди. Улар бир дил ва бир тилдан ҳазрат Соҳибқиронни подшоҳликка ва давлат бошқаришга лойиқ билишиб, ул Ҳазратга қасамёд қилдилар. Суюрғотмишхон, Амир Темурнинг ўзи кийгизган ҳукмдорлик рамзи олтин тожни ўз бошидан олиб Соҳибқироннинг ялтираб турган пўлат дубулғасига қўндирди...

Шу кундан Соҳибқироннинг улуғвор бунёдкорлик ишлари, зафарли юришлари бошланди. Унга Саййид Барака ёр бўлди. Амир Темур ўз ишларини адолат тарозиси билан олиб борди, чунки унинг бармоқларига, кўзига «Куч — адолатдадур» сўзлари битилган узук тақилганди. Айтишларича, бу узукни Соҳибқиронга яна бир пири, шайх Зайниддин Тайободий инъом этганди. Нега айнан Амир Темурга? Балким бу улуғ шайх Соҳибқирондаги беқиёс куч-қудратнинг бошқа томонга бурилиб кетмаслигини истаб айнан ўша узукни унга совға қилгандир? Асов дарё гоҳи-гоҳида ўз қирғоқларидан тошиб кетмаслигига ҳеч ким кафолат беролмайди-ку?

Аммо, шайх Тайободий адашмаган эди. Соҳибқирон унинг ишончини батамом оқлади, умрининг охиригача узук кўзидаги «Куч-адолатдадур» сўзларига содиқ қолди.

Соҳибқироннинг ҳаёт йўли шуни кўрсатадиким, учала пири комил ҳузурига унинг ўзи биринчи бўлиб борган. Унинг бу амали Пайғамбаримизнинг: «Олимларнинг ёмони ҳукмдорлар олдига борадилар, ҳукмдорларнинг яхшиси олимлар ҳузурига келадилар» деган сўзларига бағоят мос тушади. Бу ташрифнинг ички маъноси келувчи ва қабул қилувчининг сифатларига боғлиқдир, бундан ҳукмдорлар ютадилар. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, куч-қудрат ўзига зарур руҳиятнинг ҳузурига боргани афзал.

Соҳибқиронни шу пайтгача «қонхўр, золим, босқинчи» дея қоралаб келдилар. Хўш, агарда шундай бўлганида, нега Саййид Барака то умрининг охиригача уни тарк этмади? Нега бу улуғ шайх, пайғамбаримиз авлоди, сўфий Саййид Барака барча-барча ишларда Соҳибқироннинг ёнида турди, унга ҳамроҳ бўлди? Жангларда унга зафар тилади?

Агарда Соҳибқирон «қонхўр», «босқинчи» бўлганида Саййид Барака уни тарк этмасмиди? Кўҳна тарихдан маълумки, сўфийларни бирор бир ҳукмдор куч билан ўзига бўйсиндира олмаган. Уларни қатл этганлар, аммо бўйсундира олмаганлар. Бунга Мансур Халлож ва шоҳ Машрабларнинг тақдирлари ёрқин мисол. Азалдан шундай бўлган, Соҳибқирон даврида ҳам шундай эди.

Муаррихларнинг ёзишларича, Саййид Барака катта жанглар олдидан Соҳибқирон лашкарларини руҳлантирар, уларга омадлар тилар эди. Тўхтамиш билан бўлган урушда жанг майдонига кириб, ердан бир сиқим тупроқ олган ва унга дам олиб душман томонга отган. «Ёғий қочди» дея ҳайқирган. Саййиднинг бу кароматидан руҳланган Мовароуннаҳр лашкарлари ёв устига қуюндек ёпирилиб, тум-тарақай қилганлар. Соҳибқироннинг ҳукмдорлик фаолияти шу даражада аҳамиятли эдиким, у фаолиятини бир неча кунга бўлса-да, тўхтатиб қўйса дарров билиниб қоларди. Соҳибқирон синглиси Ширинбека оға бевақт вафот этганида жуда қаттиқ қайғуга тушди, салтанат ишларидан ҳам кўнгли совийди, бир неча кун ҳеч кимни қабул қилмайди. Унинг олдига ҳеч ким киришга журъат қила олмайди. Шунда Саййид Барака Соҳибқироннинг олдига кириб кўнглини кўтаради, салтанат жиловини ўз қўлига олишга даъват этади. Соҳибқирон пири комилининг гапларига қулоқ солади...

Саййид Барака ва Соҳибқироннинг энг сўнгги учрашуви Қорабоғда бўлган эди. 1403 йилнинг аёвли қиши. Қорабоғ. Бу ерда жаҳонгир Кичик Осиёдаги қизғин жанглардан сўнг лашкарларига дам бермоқда. Кайфияти унчалик яхши эмас. Баҳорда суюкли набираси Муҳаммад Султондан жудо бўлганидан сўнг чуқур қайғуга ботган.Айни шу кунлари жаҳонгирнинг кўнглига таскин берадиган ташриф юз берди. Ёши 80 дан ошган Саййид Барака узоқ Андхўйдан йўлга чиқиб Қорабоққа етиб келди. Пири келганлигини эшитиб, соҳибқирон чодиридан чиқди, унинг истиқболига пешвоз юрди. Саййид Барака ва Амир Темур бир-бирларига суянишиб узоқ йиғладилар. Улар эрта хазон бўлган Муҳаммад Султон учун, иккалалари биргаликда амалга оширган улуғ ишларни давом эттиришга лойиқ тахт ворисидан айрилганликлари учун йиғладилар.

Шундан сўнг иккалалари то Саййиднинг ўлимигача ажралмадилар.

Кексайиб қолган пири комил Саййид Барака нега узоқ йўл босиб қишнинг изғиринли ойида Қорабоққа етиб келди? Кўпчилик, у Муҳаммад Султоннинг вафотига ҳамдардлик билдириб, Соҳибқиронга таскин-тасалли бериш учун келганлигини айтишади. Тўғри фикр. Лекин биз бу ерда яна бир фаразни билдирмоқчимиз. Башорат соҳиби, улуғ шайх ўз умри поёнига етаётганлигини англаб, Қорабоққа, Соҳибқироннинг ҳузурига йўл олмадимикан? Қилган ишлари ўзининг имон-эътиқодига тўлиқ мос келадиган Амир Темурнинг ҳузурида, унинг қўлида Аллоҳга омонатини топширишни ихтиёр этмадимикан? Ёким ўлими олдидан сўнгги марта Темурнинг дийдорини кўришни ният қилмадимикан?

Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди. Орадан кўп вақт ўтмай улуғ шайх Қорабоғда, Соҳибқироннинг қўлида жон берди... Амир Темур бир йилда икки марта оғир айрилиқ азобига дучор бўлди. Соҳибқироннинг фармони билан шайх жасадини Андхўйга элтишиб, катта иззат-икром билан дафн этдилар.

Соҳибқирон Қорабоғдан Самарқандга қайтиб келди. Етти йиллик юриш улкан зафарлар келтирган бўлса-да, Соҳибқироннинг кайфияти яхши эмасди. У тез-тез ўтган умрини сарҳисоб қилар, қилинган ва қилинмаган ишларини ақл тарозисида тортиб кўрарди. Ер юзининг катта қисмига тинчлик, осойишталик ўрнатди, адолатни қарор топтирди, ўзаро низоларга чек қўйди, халқларни бебош ҳукмдорларнинг азобларидан халос қилди, исломнинг яшил байроғини янада баланд кўтариб имон-эътиқодини барқарор қилди. Аммо олдинда яна бир улкан юмуш, Хитой юриши бор. Буни амалга оширмаса қилган ишлари кемтик бўлиб қолади. Бунинг устига Хитой ҳукмдори уялмай-нетмай Самарқандга ўлпон талаб қилиб элчиларини жўнатибди. Бундан Соҳибқироннинг иззат-нафси қаттиқ лат еди. У хитойлик элчиларга «ҳукмдорларингга ўлпонни ўзим олиб бораман» деб сўз берди. Аммо, содир бўлган айрилиқлар, кексалик сўнгги пайтларда тез-тез ўзини кўрсатмоқда. Бу юришни ворисларига қолдирсачи? Афсуски, Жаҳонгир ва Муҳаммад Султонларнинг ўлимларидан сўнг фарзандлари ва набиралари орасида ўз ишларига муносиб ворисни кўрмаяпти. Мироншоҳга ишониб бўлмайди, бир марта синаб кўрди, ҳалол, покдомон. Шоҳрух хотини Гавҳаршодбегимнинг таъсирига тушиб қолган, Халил Султон жасур, аммо у ҳам канизак Шодимулкка ишқи тушиб тамоман ақли-ҳушини йўқотган. Бу гўзал канизак уни ҳар кўйга солиши мумкин. Ягона умид — Пир Муҳаммаддан. Лекин у ҳам Муҳаммад Султон эмас. У Хитой юришини эплашига Соҳибқироннинг кўзи етмасди... Хитой юришини ўзи амалга оширишга қарор қилди. Пойтахтдаги барча юмушларни зудлик билан амалга оширди. Конигилда катта тўй-томоша қилиб набираларини уйлантирди, ёш-келин куёвларни алқаб бошларидан олтин тангалар сочди. Ҳаттоким, даврага тушиб, қўлларини ёзиб ўйнаб ҳам берди...

Самарқанд боғларини хазонлар қоплаган маҳали Соҳибқирон пойтахтдан чиқиб от жиловини Хитой томонга бурди. Энди унинг ёнида, Соҳибқиронга Аллоҳдан мадад, қут-барака тилайдиган Саййид Барака йўқ эди. Балким Саййид Барака ҳаёт бўлганида, Соҳибқиронни бу юришдан қайтариб, баҳоргача кутишни маслаҳат берардими? Соҳибқирон билан тенгма-тенг гаплашишга қодир ягона киши бу — Саййид Барака эди. Афсуским, энди улуғ шайх йўқ.

1405 йил 18 феврал, Ўтрор. Бердибекнинг саройида улуғ Соҳибқирон уч марта такбир келтириб жон берди. Соҳибқироннинг жасадини Ўтрордан келтиришиб Самарқандга, суюкли набираси Муҳаммад Султоннинг ёнига дафн этдилар. Йиғи-сиғи садоси остида Соҳибқиронга Мир Саййид Барака Маккадан келтириб ҳадя этган ноғорани олиб келдилар. Ноғора ўз овози билан соҳибининг мотамида хизмат қилди. Маросим охирлагач, ноғора энди ҳеч кимга хизмат қилмаслиги учун терисини ёриб парчалаб ташладилар. Ҳа, энди унинг эгаси йўқ эди. Бошқа киши учун бу ноғора оғирлик қиларди. Унинг юки оғир эди, негаким бу ноғора Саййид Бараканинг, қут-баракали улуғ шайхнинг буюк Соҳибқиронгагина атаган муқаддас ҳадяси эди.

Амриддин БЕРДИМУРОДОВ,
Асан ШАВКИЕВ

Боши биринчи бетда

Ўзбек романи: кеча ва бугун

Азим РАҲИМОВ, филология фанлари доктори

МУТТАСИЛ ЯНГИЛАНАЁТГАН ЖАНР

Асар персонажлари кўпинча ўзлари айтган фикр-мулоҳазаларни таҳлил қилиш, ботиний кечган туйғулар, дилда, тафаккурда қуюлиб келган, ниҳоят, беихтиёр онг қаърида милт этган, бир муддат ғимирлаган фикрларни таҳлил этадилар. Хуллас, романда ўз-ўзини зоҳирий тафтиш қилиш йўли билан персонажларнинг ички дунёси очилади, характерлари яратилади. Бундай ички таҳлил натижасида персонаж муайян фикр ва ҳаракатни танлаб олади, ички анализ персонажнинг ирода йўналишини белгилаб беради. Романда ташқи монолог ва диалоглар дефис билан ажратилади, ички монологлар қўштирноққа олингани ҳолда, кўнгилдан ўтган мулоҳазалар қўштирноқсиз курсив билан ажратилади. Бироқ бундай аналитик мулоҳазаларни адиб асар бошларида анча унумли ишлатган ҳолда, кейинчалик улардан изчил фойдаланмайди.

Роман қаҳрамонлари ўзларининг кундалик ташвишлари билан банд бўлган жамиятнинг камтар кишиларидир. Ҳар бирининг ўз дарди, армонлари, нуқсон ва таассублари бор. Бу камсуқум одамлар ўзларининг сўниқ ва синиқ ҳаётларига кўникиб қолганлар. Бироқ адиб персонажларнинг хатти-ҳаракатларига мафкуравий-ахлоқий ёндошиш сингари шўро даври адабиёти асоратидан бутунлай халос бўла олмаган. Асар қаҳрамони Анварнинг танг аҳволда бир муддатли ожизликка берилиб Алфия билан учрашганидан сўнг ҳадеб виждон азобида қовурилавериши ижобий қаҳрамонга ахлоқий жиҳатдан ёндошишдан бошқа нарса эмас. Чунки шўро адабиётиниг фирқа қаҳрамонлари умуман «гуноҳ» иш, ҳаттоки хато ҳам қилмасдилар. Ижобий қаҳрамоннинг бирор офатижонга бежороқ қараб қўйиши фавқулодда ҳодиса ҳисобланарди. Аслида Анварнинг Алфияга дуч келиши воқеаси унинг гуноҳ қилиб қўйиб виждон азобига тушишини кўрсатиш учун эмас, бошқа ғоявий-бадииий ниятларда берилган: Анвар бу баҳона Шариф Юнусовнинг сирларидан воқиф бўлиб қолиши керак эди, ана ўшанда асарга Осиё билан боғлиқ, мотив киритилиши далилланарди. Яна, Шариф Юнусовнинг Туҳфа билан дон олишиб юрганини сезган Анварнинг ҳадеб шу ҳодисани эслайвериши, ўзидан-ўзи улардан жирканавериши ҳам пашшадан фил ясашга ўхшаб кетади. Худди замоннинг барча бахтсизликлари шу ҳодисага боғлиқдек. Ваҳоланки, ифодаланаётган ҳодисага тарафкашона (танденциоз) муносабат бўлган жойда инсон тасвири объектив бўлади, дейиш қийин. Биз Анварнинг бу ишини оқламоқчи эмасмиз. Унинг ахлоқига баҳо бериш китобхоннинг иши. Ёзувчининг вазифаси қаҳрамонга муносабатини китобхонга олдиндан зўрлаб ўтказишга уриниш эмас, уни бутун тўлалиги билан беғараз тасвирлашдир. Алфияни тасвирлар экан, муаллиф унга нисбатан «ҳайвоний бир ҳирс» билан, «кўзларини беҳаёларча сузиб» сингари жумлаларни ишлатишдан ўзини тия олмайди.

Айрим ҳолларда романда давр колорити тўғри берилмайди, тарихийликка риоя қилинмайди. 70-80 йиллар кишиларининг исмларига «баззоз», «баққол» изоҳловчиларининг қўшиб айтилиши китобхонга эриш туюлади. Адиб персонажларнинг эсда қоларли бўлишига интилади, Асосан, бунга эришади ҳам. Лекин баъзан ёзувчининг ўзи ҳам уларни адаштириб юборади, ҳар бирига ўзига хос қилиқ, қиёфа ва исм беролмайди. Нима бўлганда ҳам биргина романда кўплаб персонажларнинг бир-бирига «адаш» бўлишлари ўзини оқламайди.

«Беш кунлик дунё» муаллифининг тил воситалари борасидаги барча экспериментлари ҳам муваффақиятли чиққан деб бўлмайди. Бошда қайта-қайта ишлатилган «жўнатиш қутиси» иборасининг маъносини тушуниб етгунча кишининг ҳоли-жони қолмайди. Буни муаллифнинг ўзи ҳам сезади шекилли, «посилка» сўзини ишлатиб, жумбоқни ечади. Бундан ташқари, асар тилида бошқа баъзи сакталиклар, сайқалланмаган жумла ва иборалар, такрор гап ва фикрлар ҳам кўзга ташланади. Айрим персонажлар ўз ёши ва савиясига тўғри келмайдиган сўзларни ишлатади. Ароп дастурхончи «Собира инпошип» деган жумлани ишлатган бўлса, бу китобхонни ажаблантирмайди, аксинча, образнинг ҳаётийлигини оширади. Лекин Собира хола нутқида қўлланилган «истибдод» сўзи тўғрисида асло ундай деб бўлмайди. Баъзи диалоглар ҳаддан ташқари чўзилиб кетган, баъзилари салмоқсиз, жўн...

Ғаффор Ҳотамнинг ҳикоя ва қиссалари модернизмнинг ютуқларини ижодий ўзлаштиришга интилишнинг намунаси бўла олади. Адибнинг «Янги ой чиққан кеча» романи ҳам ана шундай изланишларнинг натижаси сифатида майдонга келди.

Асарда автор ҳикояси қаҳрамоннинг хотираси, тасаввурлари, туш, босинқираш орқали ифодаланади, жумлалар синтактик қоидаларга бўйсунмайдиган конструкцияларда узундан-узоқ, гапдаги сўз тартиби алмашиб кетади, фақат вергулнинг ўзигина кўпинча жумладаги маънони бир қадар тартибга солиб, яхлитлаштириб туради. Предметлар ва манзаралар бус-бутун ҳолича кўринмайди, воқеалар силсиласи, ҳолатлар суврати мунчоқдек тизилиб, кўз олдимиздан ўтаверади, жой ва вазиятларнинг ўрни алмашиниб кетади, вақт ўлчамлари нисбийлашади, ҳаёт билан хаёлнинг, уй билан ташқарининг, уйқу билан бедорликнниг чегараси қолмайди. Ички ҳиссий (сенсор) нутқ, деб таъкидлайди америкалик тадқиқотчи Мелвин Фридман, қарийб ҳар доим узуқ-юлуқ бўлади, унда синтактик бирлик бузилибгина қолмасдан, жумла ва иборалар, айрим сўзлар ҳам тўла айтилмайди. Шундай қилиб, туйғу-кечинмаларгина эмас, балки онг қаъридаги сезгилар ёхуд инсон психикасининг сўз билан ифодалаб бўлмайдиган томонларини бериш имкони яратилади. Онг қаъридаги туйғулар деганимиз инсоннинг бутун вужудини қамраб олган, бир-бирига ўтиб турувчи онгли ҳолатни ҳам, онгсиз ҳолатни ҳам ўз ичига олади. Унда фикр оқими, қандайдир ботиний куч таъсирида пайдо бўлувчи ғира-шира кўнгилга келган нарсалар қийналмасдан ўз-ўзидан узлуксиз қуюлиб келаверади. Эпик ривоянинг бундай усули бизга Т. Манн, Пассос, Фолкнер, Пруст, Жойс, Кафка, Камю, Маркеснинг тасвир усулини эслатади. Бироқ Ғаффор Ҳотам асарининг тузилишида кўпроқ Кафканинг таъсири сезилади. Кафкадан фарқли ўлароқ Ғаффор Ҳотам асарида мифологик ва фантастик унсурларни учратмаймиз, галлюцинациялар йўқ.

Хўш, асарнинг қаҳрамони ким ва уни тасвирлашдан кўзланган бадиий-эстетик ният нима? Асар қаҳрамони оғир руҳий депрессияга учраган шахс бўлиб, қаттиқ виждон азобини кечираётган ёки даҳшатли ҳодиса туфайли ваҳимага тушиб, васвасада қолган. Унинг мувозанатини бузган нарса дўсти Ошиқ Ғарибнинг автоаварияда ҳалок бўлганлиги бўлиши мумкин. Исмсиз бу йигитнинг руҳий қийноқлар гирдобига тушишига етарли асос бор. Чунки у Ошиқ Ғарибнинг ҳалок бўлишига сабабчи. Ошиқ Ғариб дўсти Исмсизни авариядан асраб қоламан деб ўз жонига жабр қилган. Шунга қарамасдан, Исмсиз ҳодиса рўй берган жойдан қочиб, яшириниб олади ва узоқ иккиланишлардан кейингина касалхонага бориб, дўстининг аҳволидан хабар олишга ўзида журъат топади. Афсуски, бу вақтга келиб Ошиқ Ғариб ўлиб бўлган эди. Шундай қилиб, ёпиғлиқ қозон ёпиғлиғича қолаверади. Исмсиз ўз дўстининг ҳалок бўлганлиги учун маънавий айбдорликни бўйнига олиш у ёқда турсин, ҳатто бу даҳшатли фожиага гувоҳ бўлиб қолишдан ҳам қўрқади. Бу кўнгилсиз кориҳол анча-мунча одамни издан чиқариши шубҳасиз. Айниқса, у одам нозиктаъб таъсирчан ва асабийроқ бўлса. Қаҳрамонимиз эса шоир бўлиб, юқоридаги хусусиятлардан холи эмас. Лекин шундай одамни бош қаҳрамон қилиб олиб, унинг алаҳлашларини ва васвасаларини тасвирлашдан не мурод? Руҳий турғунлик ҳолатига тушган шахсни психологик ва паталогик жиҳатдан таҳлил этишми? Ёки бирор-бир ҳаётий муаммони кўтариб чиқишми? Адабиёт ҳаёт муаммоларини кўтариб чиқиши шарт эмас, деб луқма ташлаб қолиши мумкин адабиётни «янгича» тушунадиган билағонлардан бирортаси. Адабиёт ҳаётни, унинг дардли муаммоларини тасвирламаса, ана шу муаммолардан ўртанаётган инсон қалбини ифодаламаса унинг нима кераги бор? Бундан яқин ўтмишимиз — собиқ шўролар даври фожиалари қаламга олинган «Янги ой чиққан кеча» романи ҳам истисно эмас. Унинг Исмсиз қаҳрамонини ҳам издан чиқарган, қалбида сўнгсиз армонлар туғдириб, уни одамови ва телба қилиб қўйган ҳам ана шу ҳаётнинг норасолиги, одамлараро муносабатларнинг мўртлиги эмасми? Исмсиз қаҳрамон руҳий мувозанатининг бузилиши учун субъектив психологик манбалардан ташқари, объектив ижтимоий сабаблар ҳам етарли. Ана шундай сабаб Азозил мамлакати ва унинг «харажат туфайли амалга эришган, шу ўринни тўлғазиш учун ҳатто отасини ҳам унутган раҳбар, шу олағовурда бир нарсали бўлиб қолай, деб ўзини ўтга, сувга ўраётган депутат, халқ эрки йўлида курашамиз деб жонфидоларни атрофига йиққан, баландпарвоз шиорлар остида пул жамғараётган файласуф» сингарилардан иборат муҳитдир. Фақат «ўша ёвуз кимсалар»нинг «турқи тароватi» дан холи юксакликларда парвоз қилиш, фожиали танҳоликда ўз туйғулари ва хотиралари билан олишиб яшашгина унга покланиш имконини беради.

Асар монологик нутққа қурилган. Бироқ бу ички монолог эмас. Бу тўла шаклланмаган, фикр бўлиб яхлитлашмаган оний ҳиссиётлар, милт-милт этиб, ёниб-ўчадиган тасаввурлар, туйғулар оқими. Шунинг учун ҳам ундаги хотиралар изчил ва яхлит эмас. Ёзувчи шу восита билан экзистенциализм руҳидаги ўй-хаёллари оғушида танҳо қолган шахснинг руҳий «мен»ини бермоқчи, ички оламини таҳлил қилмоқчи.

Қаҳрамоннинг хотиралари (тасаввурлари оқими) тўрт йўналишда кечади: Феруза билан боғлиқ хаёл оқими, автофалокат билан боғлиқ тасаввурлар оқими, Шаҳризода билан боғлиқ бемаврид муҳаббат оқими. Ниҳоят, мажозий ривоят йўналиши. Бироқ улардан ҳеч бири устивор эмас. Натижада Исмсиз қаҳрамоннинг безовта изтироблари учун таянч нуқта қолмайди. Шунинг учун ҳам асарда ҳамма нарсани бирлаштириб турувчи композицион марказ йўқдек туюлди бизга. Асарда Феруза исми тез-тез такрорланади. Қаҳрамон онгида кечган туйғулар Ферузага фикран мурожаат тарзида берилган. Шундан асар Ферузага бўлган тан олинмаган армонли муҳаббат қиссасига айланиб кетади. Дарвоқе, асар роман деб аталган. Лекин унда романга хос кўламдорлик етишмайди. Туйғулар Феруза шахсига қаратилганлиги сабабли асар бир овозли лирик қиссага айланиб қолган. Охирига бориб, ифода мароми бутунлай ўзгариб кетади. Қаҳрамоннинг ботиний кечинмаларидан иборат бўлган роман Ферузанинг мактублари ҳамда қаҳрамоннинг онгли (ҳушёр ҳолатдаги) мушоҳадаларига айланиб қолади. Оқибатда ривоя усулидаги изчиллик бузилгандек, асар тугалланмагандек таассурот туғилади. Бунинг устига, асар давомида бир хил ибораларнинг ҳадеб қайта-қайта ишлатилаверилиши муаллифнинг машқида ҳали бир оз зўриқиш борлигини кўрсатади.

Аҳмадали Ризаевнинг «Олис манзил» романида ҳам янгиланишнинг баъзи излари кўзга ташланади. Романда онда-сонда учраб турадиган ички нутқ кўринишлари бунинг далили бўла олади. Персонажнинг ички нутқи билан бирлашиб кетадиган автор нутқи ҳозирги романбоп эпик ривоянинг хусусиятларидан бўлиб, унинг воситасида қаҳрамонларнинг ўй-хаёллари, руҳий изтироб ва туғёнлари берилиб, бу кечинмаларга муаллифнинг муносабати ҳам сингдириб юборилади. Натижада икки овозли полифоник нутқ пайдо бўлади. Бундай эпик нутқда икки шахс, икки савия, икки нигоҳ, икки дунёқараш тўқнашади. Романнавис адибдан ана шу икки нуқтаи назарни уйғунлаштириш талаб этилади. Акс ҳолда, ҳар икки образнинг (ҳикоячи ва персонажнинг) ҳам ҳаётийлигига путур етади, уларнинг тасаввурлари хиралашади, қиёфалари қинғир-қийшиқ бўлиб қолади. А. Ризаев романининг «Қувноқ ва қайғу» бобида Саидполвон урушдан ногирон бўлиб қайтган ўғлини зимдан кузатар экан, «унинг кўкрагида учта жанговар орден, учта медал ярқираб туради. Орденлар тепасида битта қизил, учта сариқ лентачалар ҳам бор. Ленталар унинг бир марта оғир, уч марта енгил ярадор бўлганидан нишона», деб хаёлдан ўтказади. Азбаройи бу фикрлар оддий қишлоқ қариясининг нигоҳи эмас, балки уруш воқеаларини тасвирлаш учун обдан бу соҳанинг икир-чикирларигача ўрганган муаллифнинг мулоҳазаларидир. Саидполвоннинг ҳақиқий қиёфасини икки саҳифадан кейин кўрамизки, бу ўринда унинг савияси, фикрлаш тарзи ва тасаввурлари доираси энди китобхонда шубҳа туғдирмайди. Эҳтимол, инсон жонли тилда гапириб, адабий тилда фикрлар? Асло! Инсон гапирганда ҳам, ичда фикрлаганда ҳам жонли тилда фикрлайди.

Модернизм адабиёти поэтикасини ижодий ўзлаштириш тажрибаси шу билангина чекланмайди. Бундай изланишлар ни яна бошқа бир қанча шоир ва адибларнинг ижодида, турли жанр шаклларининг табиатида содир бўлаётган ўзгаришларда ҳам кўрамиз. Уларнинг ижобий самаралари кишини умидлантиради. Мурожон Мансуровнинг «Мангу жанг», Ҳожиакбар Ислом Шайхнинг «Туташ оламлар», Омон Мухторнинг «Минг бир қиёфа», «Кўзгу олдидаги одам», «Тепаликдаги хароба», «Ффу» романлари, Ўлмас Умарбековнинг «Шошма, Қуёш», Шароф Бошбековнинг «Темир хотин» драмалари ана шундай изланишларнинг натижасидир. Бу асарлар ҳақидаги фикрларимизни баён қилиш учун газета мақоласи имкониятлари йўл бермайди. Лекин шуни таъкидлаш зарурки, жаҳонда рўй берган кейинги иқтисодий-ижтимоий ўзгаришлар туфайли ҳамда истиқлол шарофати билан мавзулар, ижодий методлар соҳасидаги чеклашлар барҳам топди. Бу адабиётимизнинг эркин ривожланишига йўл очди, турли услуб ҳамда методларда изланишлар олиб бориш учун имкон яратди. Бироқ баъзи ёзувчи ва мунаққидлар адабиётнинг хусусиятлари, функцияси, жанр, услуб ва методлар, бадиий асарни ташкил этадиган сюжет-композицион воситалар билан боғлиқ ҳолда ҳар қандай фикр-мулоҳазани эскириб қолганга чиқариб, нигилистик йўлга ўтиб олдилар. Оқибатда адабий асарларга, ёзувчи ва шоирларга ҳар қандай эътироз сал бўлмаса адабиётни тушунмаслик, унга эскича ёндашиш деб қараладиган бўлиб қолди. Ваҳоланки, адабиётимизга модернизмнинг тасвир усулларини олиб кириш эркинлиги ҳар қандай танқиднинг олдини олиш, салдан-салга танқидчининг оғзига уриш учун дастак бўлмаслиги керак. Аввало, бадиий тасвирнинг ҳар қандай усул ва воситаси уни дунёга келтирган метод доирасидагина ўзининг норматив функциясини бажаради. Ушбу воситалар бошқа методга ўтгач, ўзининг олдинги вазифасини бажармасдан, энди уни ишлатган метод учун хизмат қила бошлайди. Демак, модернизм воситаларидан фойдаланган ҳар қандай асар модернизм намунаси бўлиб қолавермайди. Омон Мухтор кейинги романларидан бирининг сўзбошисида Кафканинг тасвир усулларидан фойдаланганлигини таъкидлаган эди. Лекин Кафканинг тасвир воситаларидан фойдаланган билан ҳеч ким Кафка бўлиб қолмайди. Кафка бўлиш учун Кафканинг усулларидан фойдаланишнинг ўзи етарли эмас. Бунинг учун Кафка бўлиб туғилиш, оламни Кафка каби идрок этиш, Кафка каби фикрлаш керак бўлади. Қолаверса, модернизм ёки бошқа ижодий метод воситаларидан фойдаланиш эркинлиги уларнинг камчиликларини танқид қилиш эркинлигини ҳам йўққа чиқармаслиги керак. Хўш, шундай экан, исталган бадиий методда ижод этиш имконияти очилган бугунги шароитда турли методларда яратилган асарни таҳлил ва танқид қилишга ҳуқуқ берадиган мезонлар борми? Шубҳасиз, бор. Қиёмига етказилган мукаммаллик, далилланганлик, юксак даражадаги мутаносибликка қурилган бадиият мантиқи ана шундай мезондир. Кашф этилган ва қўлланилган ҳар қандай бадиий восита асосланган бўлиши, муайян бадиий эстетик вазифага хизмат қилиши зарур.

Фарғона

Муносабат

ШУНЧАЛИК ҚАШШОҚМИДИК?

Бошданоқ ҳурматли ўқувчилардан узр сўраб қўйяй: нега бу одам танқидчиликка аралашиб юрибди, деб айбситмасинлар.

Очиғи, биз танқидчилардан кўп нарса кутиб ўргангандик. Адабиётда нималар бўляпти, қанақа янгиликлар бор, қайси ижодчи қандай ишлаяпти, умуман адабиёт қаёққа қараб кетяпти, китобхоннинг маънавий талабини қондирадиган асарлар яратиляптими, деган саволларга очиқ, рўй-рост жавоблар олиб турардик. Афсуслар бўлсинки, кейинги вақтларда шундай саволларга етарли жавоб ололмаяпмиз. Газеталар саҳифаларида адабий ҳаётга оид мақолалар онда-сонда кўринади. Ўшандаям чалакам-чатти, бир ёқламароқ. Обзор шаклидаги мақолалар-ку учрамайди. Ана шундай ахборотнинг камлиги ҳам балки одамлар ўртасида китобхонликнинг сусайиб кетганлигига сабаб бўлмаяптимикин? Нима, адабиётимиз қашшоқлашиб кетдими? Тилга олишга арзийдиган асарлар йўқми? Яқинда ёзувчилар уюшмасида 1996 йили эълон этилган насрий асарлар муҳокамасида таниқли олим Умарали Норматов қилган маъруза бу саволларга қисман жавоб бўлди. Бир йилнинг ўзида ўнларча қисса, романлар, анчагина ҳикоялар юзага келибди. Буларнинг аксариси ўзбек адабиётининг бой анъаналари янги давр шароитида ўсиб, чуқурлашиб, янгиланиб бораётганини кўрсатади.

Демакки, ёзувчиларимиз, айниқса ёш ижодкорлар маълум қийинчиликларни мардона енгиб, янги асарлар яратишни давом эттиришяпти. Агар уларга жиддий эътибор кўрсатилса, ва энг муҳими, матбуотда яхши асарлар тарғиботи жонлантирилса, адабиётимиз равнақига кенгроқ йўл очилган бўларди. Бу соҳада танқидчиликнинг ўрни катта, масъулиятли ва шарафли. Танқидчи Аҳмад Отабоев: «Адабий танқид китобхон билан доимий алоқада бўлиб, уни ўртамиёна олди-қочди асарларга одатланиб қолишдан сақлаши, дидди, савиясининг ўсишига кўмаклашиши лозим» деб ёзганда ҳақли!

Мен айтмоқчи бўлган мулоҳазаларнинг яна бири ҳам адабий танқидчиликка оиддир. Кейинги ойларда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ўз саҳифаларида адабий жараёнга бағишланган мақолалар эълон қилиб, янги ташаббус бошлагани яхши бўлди. Иброҳим Ҳаққул, Қозоқбой Йўлдошев, Афтондил Эркиновларнинг мақолаларида ижоддаги изланишлар, янгиланишлар сари қўйилаётган қадамларга назарий, фалсафий мушоҳадалар билдирилмоқда, шу йўлдаги ишларнинг ҳийла қийин кўчаётганидан қайғуриш ҳам сезилмоқда. Шу билан бирга баъзан ўқувчини таажжубга соладиган фикрларга ҳам дуч келинмоқда. Мисолга газетанинг 14 феврал сонида эълон қилинган адабиётшунос Яшар Қосимнинг «Мавсумиятдан абадиятга» сарлавҳали мақоласини олайлик. Чамаси унда шўро даври адабиётини баҳолашда даврдан узиб олиб, меъёрдан чиқиб кетилгандай, қора бўёққа ортиқча ўрин бериб юборилгандай кўринади. Кечаги кун адабиёти бутунича мавсумийлик замирига қурилган, дейилади. Мана ўқинг: «Замонавий мавзулардаги асарларни матбуот материалларидан фарқлаш амри маҳол... Бадиий жанрлар билан матбуот жанрлари ўртасида чегара йўқолган: ҳикоя — ихчам очеркни, роман — жудаям узун очеркни эслатади... Барча катта-кичик, чин ва сохта иқтидор эгалари мавсумий ёзувчига айлантирилганди... Адабиёт тақдири тўлалигича мавсумий қаламкашларга топширилганди» дейди муаллиф. Унинг хулосасича, адабиётда асосий ўринни ҳукмрон мафкурага дастёрлик, мадҳиябозлик эгаллаган, «ўша даврда яратилган минглаб асарлардан бармоқ билан саноқлиларигина» бугунги кун маънавий эҳтиёжларига жавоб бера олармиш ва ҳоказо...

Муаллифнинг мазкур фикрларини жиддий илмий хулосалар деб ҳисоблаб бўлармикин? Улар оппа-очиқ бир тарафлама бўлиб, ҳеч қандай далил, исботларга таянмаган-ку. Агар биз ҳақиқий аҳволга сергаклик билан, тарихийлик ва илмийлик асосида холисанлилло назар ташласак, кечаги кундан қолган ва ҳозирги кун талабига жавоб берадиган асарлар наҳотки бармоқ билан санарли бўлса-я! Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирий, Ҳамза, Усмон Носир ва уларнинг сафдошлари яратган мумтоз асарлар ўз даврлари ва ҳозирги кунга ҳам хизмат қилмаятими? Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Миртемир каби устозлар яратган мумтоз асарлар ўз даврлари ва ҳозирги кунга ҳам хизмат қилмаяптими? Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Миртемир каби устозлар яратиб кетган асарлар ичида ҳозирги кун талабларига жавоб берадиганлари бармоқлар саноғига сиғармикин? Зулфия, Асқад Мухтор, Саид Аҳмад, Шукрулло, Раҳмат Файзий, Туроб Тўла, Шуҳрат, Ҳамид Ғулом, Мирмуҳсин, Рамз Бобожон, Иброҳим Раҳим ва уларнинг сафдошлари ижодида мавсумийлик» таъсирига берилмайдиган етук асарлар ҳам анча ўрин олганмасми? Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ўткир Ҳошимов, Неъмат Аминов ва уларнинг қатор сафдошлари, издошлари ўз ижодларида мадҳиябозлик, шўро тузумига дастёрликни иложи борича четлаб ўтмаганмидилар? Адабиётимиз тараққиётига сидқидилдан ҳалол хизмат этган ижодкорларнинг катта ва ўрта авлоди сафлари анча кенг — бу ерда барини санаб ўтиришнинг ҳожати йўқдир. Фақат шуни баралла айтиш лозимки, у давр ижод аҳиллари учун ишлаш осон кечмаган. Улар ҳамиша шўро мафкураси таъсири ва тазйиқи остида сиқилиб яшаганлар. «Уни ёзиш мумкин, буни ёзиш мумкинмас» деган қолип, ўлчовлар кўндаланг турган. Ана шундай таъсир ва қолипларга биров кўпроқ берилса, биров озроқ бериларди. Маҳорат кучига таяниб, ҳукмрон мафкурани усталик билан четлаб ўтиб, яратилган романлар, қиссалар, пиесалар, ҳикоялар, шеър ва достонлар ҳам салмоқли ўринни эгаллаганди. Бундай асарларда умуминсоний ва миллий қадриятлар қамраб олиниб, ҳаёт ҳақиқатини реал тусда яратишга баҳоли қудрат уринилганди. Агар шундай асарлар бўлмаганда, ўзбек адабиётининг кўплаб намуналари хорижий тилларга ўгирилиб, жаҳонга кенг таралармиди!

Ҳурматли биродар Яшар Қосимнинг мақоласини ўқигач, ўзимда туғилган мазкур мулоҳазалар устида ўйланиб юрганимда 12 апрел куни телекўрсатувнинг «Ҳайрат» рукнида истеъдодли ёш адабиётшунос Раҳмон Қўчқорнинг навбатдаги чиқиши бўлди. У Ҳамза Ҳакимзода ижодининг таҳлилига тўхталиш муносабати билан ўша давр адабиётига яхши таъриф берди: шўро адабиёти билан шўро даври адабиётини бир-бирига аралаштирмасдан, шўро даври адабиётини буткул инкор этмасдан, холисона баҳолаш лозимлигини уқтирди. Раҳмон Қўчқорнинг бу одилона сўзидан ўзимни ўйлантириб юрган саволларга жавоб топгандай бўлдим-да, ушбу луқмани қоғозга туширишга жазм этдим.

Ягона тилагим шундан иборат, азизлар: биз яқин ва узоқ ўтмишимизга баҳо берганда, ортиқча ҳиссиётларга берилиб кетмасдан, тарихий адолатга, илмий холисликка тўла риоя этганимиз маъқулдир, дейман. Айниқса, шўро даври адабиёти билан унча ошно бўлмаган ёш авлодимизга ота-боболарининг хизматлари ҳақида чинакам тўғри тасаввур бериш лозимлигини унутмаслик, тарихнинг тарбиячилик роли катта эканлигини эътиборда тутсак, фойдадан ҳоли бўлмас демоқчиман.

Камина сўз эркинлиги, мунозара маданиятини ана шундай тушунаман. Агар хато кетган бўлсам кечирим сўрайман.

Ҳаким НАЗИР
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Таҳририятдан:

Оқсоқол адибимизнинг куйинганича бор: бугунги адабий ҳаётни тўла-тўкис ёритиш, адабий меросга муносабат қандайлигини кўрсатиш, ижодий жараён, унинг муаммолари, рўй бераётган янгиликларни мунтазам қайд қилиб бориш каби долзарб вазифалар юксак даражада уддаланаяпти, деб бўлмайди. Бунинг бир қанча сабаблари бор. Маълумки, Истиқлол шарофати билан қадриятларга муносабат тубдан ўзгарди. Барча жабҳаларда юз берганидек адабиётшуносликда, адабий танқид соҳасида ҳам нуқтаи назарларнинг ўзгаргани, бадииятга муносабатнинг бошқа ўзанларга кўчгани ижодкорларни чуқурроқ мулоҳаза юритишга, янгича тамойилларга кўникиб олишга, адабий ҳодисаларга жаҳон адабиётида устивор бўлган мезонлардан келиб чиқиб ёндошишга ундади. Бунинг ўзи маълум муддат тайёргарликни талаб этадиган жараён. Қолаверса, бозор иқтисоди шароитида адабий бадиий нашрлар ҳажмининг ихчамлашгани натижасида адабий танқид майдонининг торайгани ҳам сир эмас. Авваллари «Шарқ юлдузи» ва «Ёшлик» журналларида бу соҳани муттасил ёритиб берадиган махсус бўлимлар ишлаб турар, ҳар ой бу икки журналда танқид, адабиётшуносликка доир 6-7 босма табоқ ҳажмида материаллар чиқиб турарди. Бугунги кунда фақат «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигида бир саҳифа материал беришдан ортиқ имкон йўқлиги сабаблари, албатта, ижодкорларга аён. Бироқ бор имконият доирасида амалга оширилаётган ишлар газетамизни узлуксиз ўқиб бораётган мухлисларга маълум бўлиши керак.

Кечаги куннинг қаричи бугунга тўғри келмайди. Кечаги кун танқиди, алабиётшунослиги таянган асосларнинг ҳаммаси ҳам бугунги жараён талабларига мос эмас. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»ни изчил ўқиб бораётган киши, ҳарқалай, адабиёт қаёққа қараб кетаётганидан, тилга олишга арзирли қандай асарлар яратилаётганидан, шубҳасиз, хабардор. Биз бу ўринда ўтган йили «Баҳс» рукнида берилган ўнлаб мақолаларни ёки «Ўзбек романи: кеча ва бугун» рукнида эълон этилаётган материалларни мисол тариқасида кўрсатишни хоҳлардик. Хусусан, ўтган йилги «Баҳс»имиздаги чиқишларда шўро даври адабиётига муносабат масаласида жуда кўп фикр-мулоҳазалар айтилди. Собиқ совет даврида ижод этган атоқли адибларимиз асарларига биринчи бор ана шу «Баҳс»да холис ва янгича ёндошиш имкони туғилди. Энди, ўша давр адабиётини шўро адабиёти ва шўро даври адабиётига ажратиш таклифига келсак, бу ҳам анча мунозарали фикр. Чунки шўро даврида ижод этган атоқли шоир ва ёзувчиларимизни икки гуруҳга ажратиб, булар — шўро адабиётига, қолганлари — шўро даври адабиётига мансуб, деб бўлмайди. Зеро, уларнинг ҳар қайсиси ижодида ҳукмрон мафкурага хизмат қилган асарлар билан бирга, халқ, юрт қайғусида битилган ва бугун ҳам моҳиятини йўқотмаган етук асарлар ҳам бор.

Бугунги кунда биз яқин ўтмиш даври адабиётига муносабат билдирганда, ҳурматли адибимиз айтганча, масалага холисонилло ёндошишимиз керак; яъни коммунистик мафкурага дастёрчилик қилиб ёзилган асарларни ҳам, мурасосозлик қилиб ёзилган асарларни ҳам, шу билан бирга ўтган авлод ва бугунги тажрибали таниқли ёзувчи, шоирларимизнинг бор имкониятлардан йўл топиб халқ дардини жасорат билан айта олган асарларини ҳам номма-ном қайд этмоғимиз лозим. Мунозара маданияти биринчи галда ҳақиқатни айтишни талаб этади. Бас, шундай экан, гарчи биз Истиқлол шарофати билан жаҳонга юз бурган эканмиз, бўйимизни юз, икки юз йилдан бери мустақил яшаб келаётган мамлакатлар билан бўйлаб кўришга чоғланган эканмиз, кечаги кунимизга холис баҳо бермоғимиз, замонавий ўзбек адабиёти савиясини кўтаришга бел боғламоғимиз лозим. Умумий қилиб айтганда, замонавий ўзбек адабиёти, аниқроғи, совет даври адабиётимизнинг жаҳон халқлари адабиётлари (масалан, немис, француз, япон, хитой, ҳинд) майдонидаги мавқеи, ўрни қониқарли эмас. Бунинг сабабларини билиб, эътироф этмай туриб бадиий тафаккурда ўзгариш қилиб бўлмайди. Адабий меросдан фақат фахр-ифтихор туюшнинг ўзи тараққиётга жуда кам туртки беради.

Йўқ, бизнинг замонавий адабиётимиз қашшоқ эмас, аммо дунё адабиётидаги «бой»лардан ҳам эмас. Мамлакатимиз ўз тарихининг совет даврини босиб ўтди, биз тараққиётнинг янги йўлига чиқдик. Сарҳисобу хулосаларимиз ҳам эртанги кун ютуқларига замин яратадиган даражада ҳаққоний ва холис бўлсин. Баҳс-мунозаралар эркинлиги, ҳукм-хулосаларнинг хилма-хиллиги адабиётда эркин ижодий фикр куртак ёя бошлаганидан далолатдир. Куртакка эса маълум бир муддат парвариш ва нур керак.

Саъдулла ҲАКИМ
«ЁЗ ОҚШОМИ»
Тошкент, Чўлпон нашриёти

Шеъриятимизга 70-йилларда кириб келган авлод орасида истеъдодли шоир Саъдулла Ҳакимнинг ўз ўрни, ўз овози бор. Унинг илк шеърий китобчаси «Ҳамал тонглари» адабий жамоатчилик томонидан илиқ кутиб олинган эди. Ундаги шеърлар самимийлиги, сермушоҳада ва равонлиги билан мухлисларда яхши таассурот қолдирди. Шундан кейинги «Сен кутган баҳор» мажмуасида шоир ҳаётга ўзининг теран қарашларини, умумлаштирилган жозиб хулосаларини кутилмаган образлар орқали баён этиб, илк тўпламида ваъда этган ишонч-умидни оқлади.

Мана, яқинда Чўлпон нашриётида С. Ҳакимнинг «Ёз оқшоми» деб номланган янги шеърлар тўплами босмадан чиқди. Табиийки, шоир ижодидан хабардор китобхонлар С. Ҳакимнинг иккинчи тўплами билан ушбу «Ёз оқшоми» мажмуаси нашр этилган вақт орасида рўй берган улкан ўзгаришларни назарда тутиб, хўш, муаллиф дунёқарашида қандай бурилишлар юз берди экан, ижодкорнинг маҳорати қай даражада ўсибди, деган қизиқиш билан «Ёз оқшоми»ни варақлаши тайин. Муаллиф китобининг сўзбошисида шеърга ўзининг бугунги муносабатини шундай баён этади: «...Шеър қалб ва руҳ қанотидан тўкилган парлар. Шеърларим ҳаётга, одамларга, оламга муносабатларим инъикоси. Шундан баъзан тушимда, аксар ҳолларда хаёлимда ёзаман. Қоғоз қоралаб ижод қилмайман».

Тўпламдаги дастлабки шеърларни ўқиб шоирнинг Ватан озодлигидан руҳий мадад олаётгани, Истиқлолдан дили мунаввар бўлиб, Уйғониш замонини муборакбод этаётганини кўрамиз:

Истиқлол кўзлари тийрак боладир,
Минг йиллик тарихдан сабоқ оладир.
Ўзбек омон бўлса у ҳам қоладир
Чўнг тарих ўғлони муборак, юртим.

«Ёз оқшоми»дан ўрин олган шеърларда шоир вақт ва замон, ўтмиш ва бугунни муқояса қилиб, ўзига хос умумлашмалар ясайди. Моҳиятан бу туркумдаги шеърлар ҳам бевосита Ватан тарихи, эл кечмиши билан узвий-боғланиб, «элнинг муродин вожиб этган («Ўзбекистон туғроси» шеъри) Истиқлол ҳидоятини таъриф-тавсиф қилади. Китобдаги бошқа бир туркум шеърлар таниқли ижодкорларга, адабиётимиз тарихининг зарварақларига айланган мумтоз асарларга муносабат тарзида битилганки, уларда С. Ҳакимнинг бадиий-эстетик, ижодкор шахси, ибрати ҳақидаги қарашлари ўзининг самимий ифодасини топган. «Ўтган кунлар» ҳақида уч шеър», «Қани мен ҳам...», «Ойбек», «Устоз муҳаррир», «Хотиралар», «Шохлардаги юлдузлар», «Бир шоир бор эл ичра таниқ...» каби шеърлар шулар жумласидандир.

Шарқ мумтоз адабиётига хос одоб-аҳлоқ, юксак инсоний фазилатлар, имон-эътиқод тарғиботи ҳам С. Ҳаким ижодининг етакчи мавзуларидан. Жумладан, «Кўнгли тўғри одам» шеърида шоир шундай ёзади:

Ўқ тўғри ва лекин эгридир камон,
Шу боис жароҳат етказур ёмон.
Ўйламай сўз айтмоқ нодоннинг иши,
Кўнгли тўғри одам — шу ротсгўй киши !

Азалий тушунчаларни ўз қалбидан, идрокидан ўтказиб, мушоҳада қилиб кўриш, табиат мўъжизаларидан ҳайрат туюш, лаҳзалар севинчи ва ситамига бардош беришдай инсоний ҳис-кечинмалар «Ёз оқшоми»дан ўрин олган кўплаб шеърларнинг маъно-мазмунини ташкил этади. Умуман, шоир Саъдулла Ҳакимнинг янги тўплами мундарижасининг бой ва ранг-баранглиги билан эътиборни тортадики, шу боис бу янги нашрни шоирнинг мухлисларига яхши туҳфаси, дейиш мумкин.

«Ёз оқшоми» шеърлар китоби 20000 нусхада чоп этилган. Тўпламга Аъзам Ўктам муҳаррирлик қилган.

Тошпўлат АҲМАД
«ШАРҚ ТУМОРИ»
«ФИҒОН»
«Ёзувчи» нашриёти

Таниқли шоир Тошпўлат Аҳмад «Қасам ва қасос», «Сенинг ўғлингман, Ҳаёт», «Минорлар ва чинорлар», «Очиқ эшик» каби китобларига жамланган шеъру достонлари билан аллақачон адабиёт мухлисларининг меҳрини қозонган. Яқинда «Ёзувчи» нашриётида унинг бир йўла икки шеърий мажмуаси нашрдан чиқди.

Доимий ҳамроҳ

«Назм гулшани» туркумида чоп этилган «Шарқ тумори» китобига муаллифнинг юрт тарихи ва улуғ юртдошлар қисматидан ҳикоя қилувчи асарлари жамланган. Шеърларнинг сарлавҳасиданоқ («Торобий тепалигидаги туғёнлар», «Бобурнинг ўғли Ҳумоюнга сўнгги васияти», «Жалолиддин Мангуберди», «Фитрат фиғони», «Беруний демишлар») тўпламнинг мундарижасини илғаш мумкин. Тарихга бугуннинг кўзи билан қараш, тарихни Истиқлол берган ҳақ-ҳуқуқ кўмагида талқин этиш, унинг буюк ибрати, сабоғини таъкидлаш ва шулар воситасида юртдошларни сабот ва комилликка, инсоф ва диёнатга, Ватанни севишга чорлаш — шоирнинг асл мақсади шу. Улуғлар йўлига ҳавас, улуғлар меросига меросхўрлик туйғуси Т. Аҳмаднинг «Румийга сиғингил...» шеърида ўз ифодасини топган:

Ҳаёт — умондаги олтин бир кема,
Сен омон йўлларни асло йўл дема,
Унга илашгайдир ким пок — бетаъма,
Румий этагин ўп — кулгай иқболинг,
«Кўзни юмгил, кўзга айлансин дилинг».

Шоирнинг «Фиғон» тўпламига бир достон ва элликка яқин тўртликлари жамланган. «Фиғон» достонида муаллиф атоқли ўзбек адиби, қатағон қурбони Абдурауф Фитрат сиймосини яратишга ҳаракат қилган. Шоир Фитрат ҳаёти ва фаолиятини изчил баён этиб беришни ўзига мақсад этмаган. Балки улуғ адибнинг тақдиридаги фожиали йилларни рангин оҳанглар кўмагида тасвирлаш йўлидан борган. Фитрат таваллудининг 100 йиллигига бағишланган бу достон ҳақида китобга сўзбоши ёзган филология фанлари доктори Оҳунжон Сафаров шундай дейди: «Истеъдодли шоир Тошпўлат Аҳмад улуғ ватандоши Абдурауф Фитрат бадиий сиймосини яратишга уриниб, «Фиғон» отлиқ ажиб достон битибди. Шуни мамнуният билан таъкидлаш жоизки, бу достон ИСТИҚЛОЛ адабиётида ИСТИҚЛОЛ фидойиси Абдурауф Фитратнинг кенг қамровли адабий сиймосини яратиш йўлидаги илк изланиш самарасидир».

«Фиғон» мажмуасидан шоирнинг сўнгги йилларда битган энг сара тўртликлари ҳам жой олган.

«Шарқ тумори» мажмуаси 5000 нусхада, «Фиғон» тўплами эса 3000 нусхада чоп этилган.

Абдулла ШЕР

ЧАҚМОҚДАН ЧАРАҚЛАБ КЕТГАНИДА ЙЎЛ

ШОИРНИНГ ЭШИГИ

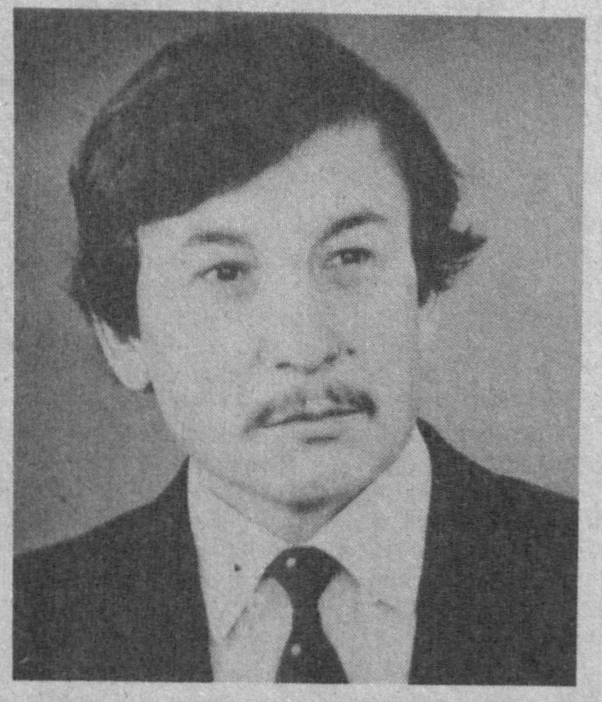

Гоҳ ёмғир савалар, тарақлатар дўл,
Гоҳ шамол юлқийди тираб кўксини,
Чақмоқдан чарақлаб кетганида йўл
Зириллаб қўяди бир зум ўксиниб.

Ва лекин тўрт фасл туради қоим,
Офтобда қуяди, қорда музлайди...
Остона ҳатлаган кимсага доим
Ғичирлаб, саломин сира узмайди.

Бўёғи кўчганга парво ҳам қилмас,
Узоғу ёвуқдан кутмайди карам.
Фақат «Бисмилло» — деб уни очса бас,
Жарангдор тутқичга қўл чўзган одам.
* * *

Умр ўтди — кўпми—оз ўтди,
Тополмадим, лекин, ҳаловат.
Мени чорлаб бир овоз ўтди:
Яшаш ўзи, дўстим, жасорат!

Армон титрар ҳар сўз, ҳар имда,
Дунё, билдим, чала иморат, —
Кўкда ой ҳам хатто яримта:
Яшаш ўзи, дўстим, жасорат!

Ғурубдаги қизғиш ёлқинда
Бир суратдир бугун ҳарорат,
Узоқ қиш бор, демак, олдинда:
Яшаш ўзи, дўстим, жасорат!

* * *

Замон менинг, десам, мен—
Замонники эканман:
Пастак гулни ор билиб,
Баланд ўсган тиканман.

Замон билан тиллашиб
Бир байтда битдим достон:
«Сен ёмонга — мен ёмон,
Иккаламиз бир жаҳон!»

* * *

Мен май ичдим, пайдар-пай ичдим,
Гуноҳ қилдим, каттакон гуноҳ,
Мен Ёт гулни қуюндек қучдим
Ёт тўшакдан эланиб паноҳ.

Нетай, ахир, зада бўлдим мен
Ўзим чироқ ёққан кулбадан;
Мен эр бўлдим, ада бўлдим мен,
Энди эса — гуноҳкор банда!

Тупроқларга белаб ғанимни,
Шоирман деб учиб осмонга,
Мен билмабман айланганимни
Аста-секин тирик ҳамёнга.

Ҳамёнликдан дилим оғриди,
Мен гул қучдим, ичдим гулгун май,
Ёт масканнинг ёруғ бағрида
Ёруғ шеърлар айтдим пайдар-пай.

Кечир Ёт гул, сен ёт, ёт, гулим,
Сўнг бор кучиб йўлга шайландим;
Туни бўйи иккала қулим
Сени силаб гулга айланди.

Хуш қол энди ёруғ масканда,
Мен зулматга қадам ташлайман.
Раҳмат. Энди ўлгим келганда
Қўлларимни ҳидлаб яшайман.

* * *

Бегали Қосимовга

Жўнгина кўринган бу дунё маккор:
Ҳар ёнда даҳшатнинг қўланкаси
бор.
Билмай биронтасин босиб олсанг
гар,
Сапчиб у даҳшатга дарҳол
айланар.
Қанчалик мард бўлма, дўстим,
барибир,
Қўланкалар билан олишмоқ оғир.

* * *

Йиллар менга душманлик қилиб,
Доғда қўйди елдек елганча.
Дўстларим ҳам чечанлик қилиб,
Алдадилар қўлдан келганча.

«Жоним» деган аёлларимнинг
Сўзларидан излаб вафони
Шоирона хаёлларимнинг
Шўрлик умрим бўлди қурбони.

Ким тинглайди, дил ёрай кимга? —
Тилимда чўғ олиб юрдим мен;
Чумчуқ бўлиб қўнмадим симга,
Тоғлар билан суҳбат қурдим мен.

Бу дунёда тўкин дастурхон,
Мен тураман — қўлим ортимда;
Минг йилларки, яшайди омон
Эзгу тўқлик менинг дардимда.

Тушкун шоир демагин мени
Шеърларимдан ўрласа оҳим,
Бу дунёнинг, нетай, бўй—эни,
Менга тўғри келмаса, моҳим!

Сўз йўлида мен-ку бир гадо,
Нега шоир дея аташди?!
Шеър янграган даврлар аро
Ёт булбуллар умрим адашди.

Шоирларки, руҳи бўлсин шод,
Не-не гўзал мисра тиздилар.
Мен шеър дедим агар одамзод
Суратига топсам чизгилар.

Бир кун келиб, моҳим, мен бешак
Сўз топгайман минг сўздан бойроқ;
Ортиқ нега камтарлик керак:
Қаро терга ботиб кетдим, бок!

Абдулла АЪЗАМОВ

КЎЗГУ ПАРЧАЛАРИ

Матал

Игнанинг кўзидан туя ўтса ҳам,
Туя мижозлининг нафси тўймайди,
Бир эмас, икки-уч туя ютса ҳам,
Ҳаттоки думидан нишон қўймайди.

Идеализм

Инсон умри тўрт фасл — рубоийдур, рубоий.
Мазмуни куй мисоли навоийдур, навоий.
Тарих тарозусида тош босар онг билан руҳ,
Жисм эса вазни йўқ, ҳавоийдур, ҳавоий.

Ҳайиқиш

«Мевали дарахтга отадилар тош».
Ишқилиб, дарахтга — мўл сабру бардош.
Тошотар тошидан ҳайиқиб балки
Анча нарироқдан айланар қуёш.

Юлдузлар

«Думли юлдуз» еру кўкка солди шовқин,
Думи чиндан узун, лекин ўзи бир тош.
Митти юлдуз камтарона ёнар ҳар кун,
Аслида у бағри олов улкан қуёш.

Сурат ва сийрат

Жирканманг кўмғондан «қора» деб исмин,
Меҳнатин баҳоланг, боқмай сиртига
Ҳар куни оловга тутганча жисмин,
Ҳалол хизмат қилар элу юртига.

Иштибоҳ

Қор ҳолати уйга солар, ўйинг етмас сўнгига,
Гўё ўзинг тушган каби ястанган қор кўйига.
Оппоқлиги, охорлиги бобида ҳеч шубҳа йўқ,
Лекин баъзан ниқоб бўлар нопокликнинг рўйига.

Экология

Дарёни булғама — кўзгама қаҳрин.
Қаҳрида оқарсан хас оққан каби.
Ернинг ҳам ноғаҳон чиқарма жаҳлин,
Бир силтаб йўқ қилар чанг қоққан каби.

Шайтанат

Иблис бугун қадимгидай пиёда юрмас.
Мижозларин йўлдан урса, битталаб
урмас.
Замонавий техникани эгаллаб олган,
Видеони ишга солар, қийналиб турмас.

Мажоз

Ўрнак деб жаннатдан анорни Раҳмон
Сенга ҳадя этмиш, фикр қил, инсон!
Шакли — қалб, мағзи — дур, пардаси —
ҳаё,
Эзилса, тиғ тегса, тирқирагай қон.

Кўлбошилик

Тўрт кишига раҳбарлик ҳам балки бир
шараф.
Мисол учун бошмалдоғинг бунга
мушарраф:
Ошга томон қўл чўзганда кейинроқ
борар,
Ишда эса тўрт бармоқ бир, ўзи бир
тараф.

Сафар

Бугун яна кўзларимни уйқу тарк этмиш.
Хаёлимни хотиротлар бутқул ғарқ этмиш.
Биз ҳаётнинг ҳар фироғин бошдан
кечирдик.
Энди мени субҳидаму сени Шарқ этмиш.

Ўлимдан сўнг

Ким ўлгач, кўза ё хум бўлар қайта,
Ким эса майса-ю гул бўлар қайта.
Мен кетсам, на жисмим, на исмим
қолар,
Умид — руҳим бир кун руҳ бўлар қайта.

Абдулла Орипов билан ака-ука, дўст тутинганимизга бир кам қирқ йил бўлди. Ўтган қирқ йил ичида гоҳ узоқлашиб, гоҳ яқинлашиб дегандай, мана шу ёшга ҳам етиб келдик. Абдулла иссиқ-совуқни ҳам, аччиқ-чучукни ҳам, яхши-ёмонни ҳам кўрди. Дунё кезиб, бу зиддиятли оламнинг ажиб манзараларини хўб кузатди. Ўтли каломи билан дунёни элига, эл-юртини дунёга танитди. Оллоҳ инъом этган қалами туфайли мунис, маҳзун кўнгилларда сўнмас чироқ ёқди.

Замон бошдаги дўппидек айланиб ўтиб бораяпти. Қирқ йилда қанча-қанча баҳслар, гурунглар, сафарлар, ўзаро имтиҳонлар ортда қолибди. Уларни қоғозга туширгим келди. Абдулланинг манзумаларини излаб ўқийдиган талаб аҳли суюкли шоирининг шахсиятидан ҳам андак хабардор бўлсин, деган ниятда ушбу битиклар дунёга келди.

Саъдулла СИЁЕВ

КЎНГИЛЛАРДА ПОРЛАГАН ЧИРОҚ

ОЛЛОҲНИНГ СОЯСИ

Абдулла билан Дўрмондаги ижод боғида айланиб юрибмиз. Салом бериб, атроф-маҳаллада турадиган бир аёл ўтди. Бир қўлида оғир идиш. Сутми, қатиқ кўтариб олган. Шўрлик аёл бир ёнбошига қайишиб-майишиб бораяпти. Абдулла унга кўз қирини ташлаб олиб бош чайқади:

— Посангиси йўқ одамнинг мана шунақа жони оғрийди, Обкаш бекорга ўйлаб топилмаган.

Болалигим эсга тушди. Бир шингил ҳангома айтиб бердим.

— Ёш вақтимизда биз ҳам сут-қатиқни обдон сотганмиз. Туркистон томонларда лойдан қилинган ҳар хил идишлар бўлади. Мўнди деймиз, малак, лапақ... Аямиз каттароқ бир мўндига қатиқ ивитиб беради. Эрталаб мўндини хуржуннинг бир кўзига солиб эшакка ортамиз. Кентов деган кончилар шаҳрига жўнаймиз. Йўлда хуржун бир тарафига оғиб кетмасин, деб иккинчи кўзига тош солиб оламиз.

Абдулла кулди.

— Керакли тошнинг оғирлиги йўқ, деб шунга айтишар экан-да. Қаранг.

Чекишдик. Бироз юриб Абдулла тўхтади.

— Оғмачилик касалидан қутулолмаяпмиз, — деди у, — туппа-тузук носирларимиз, шоирларимиз бор. Сўзлари бурро, қаламлари кескир. Аммо посангилари йўқ. Худди ҳалиги сизнинг хуржунингиздаги мўндига ўхшаб. Бировни мақтамоқчи бўлсак, кўтар-кўтар қилиб, нақ ойнинг ёнига илиб қўямиз. Урмоқчи бўлсак, чилпарчин қилиб ерга киритиб юборамиз.

Абдулла чет эл сафаридан гап очди:

— Женевадан учиб келаяпмиз. Биласиз, йўл олис, ўн соат учади самолёт. Муздек шарбат хўплаб мудраймиз. Яна шериклар билан гурунглашамиз. Ёнимдаги ҳамроҳим қирғиз. Олимнамо ёзувчими, ёзувчинамо олимми, ишқилиб биров-да. Демократия, сўз эркинлиги ҳақида гаплашиб қолдик. Қирғиз шеригим, «Бизда хоҳлаган киши хоҳлаган амалдорни танқид қилаберади, сўз эркин», деб ёнидан газета чиқарди. Бир карикатура эълон қилинибди. Эшакнинг сурати чизилган. Қирғиз президенти Ақаев эгарда, унинг орқасига Чингиз Айтматов мингашиб олган. «Қалай?» деди қирғиз керилиб, «Яхши эмас» дедим. Қирғиз бетимга ажабланиб тикилди. Ўйланиб қолдим. Бу гўлга танқид билан беандишаликнинг чегарасини қандоқ тушунтирсам экан? Худо кўнглимга бир нур солдими, ишқилиб, илҳом келди.

— Мусулмонмисиз? — дедим қирғизга.

— Алҳамдулло, мусурмонмин.

— Ундай бўлса эшитинг, Қуръонда бир оят бор. «Подшолар Оллоҳнинг ердаги элчисидир» дейилган.

— Билемин, — деди қирғиз, — хўш, сўғин не дейсин?

— Модомики, подшолар Оллоҳнинг сояси экан, подшоларни мазах қилиш Оллоҳ таолони масхара қилиш билан тенг эмасми? Соя — Оллоҳники. Сояга тупурдинг нима, ўша соянинг эгасига тупурдинг нима — барибир.

Қирғиз ўтирган ерида ирғиб тушди.

— Ўйпирмай, Абдулла, дуруст айтдинг! Қудой урсин, билмеппин.

Манов гезеттеги карикатура динга туври келмес экен. Жамон иш бўлибди. Ай, қайдан топдинг бул ақлни, қароғим?

— Яратганнинг ўзидан, — дедим. Қирғиз мени маҳкам қучоқлаб олди.

— Бул сўзингни Бишкекка борғонда одамларға айтиб беремин. Раҳмат саған, қароғим!

АНБИЁЛАР ВАТАНИ

Абдулла байтул муқаддасни зиёрат қилиб ҳожи бўлиб келди. Кечикиброқ бўлса-да, қуллуқ бўлсинга бордик. Ҳожи Абдулла ҳижоб сафаридан гапириб, ҳаж дафтарига кирган шеърларидан ўқиб мароқли гурунг бериб ўтирибди.

— Макка ўзи дўппидек бир шаҳарча экан. Аҳолиси, эҳтимол Самарқандникидан ҳам озроқдир. Лекин ҳар йили ҳаж мавсумида бу ерга дунёнинг етти иқлимидан шунчалик кўп одам йиғиладики, бир неча милёнга бориб қолади. Мусофирхоналар, меҳмонхонаю хусусий уйлар, махсус тикланган чодиру қўналғалар халққа тўлиб кетади.

Тартиб-интизом қаттиқ. Жой тополмай ё кўлик масаласида қийналган мўминни учратмайсиз. Ҳаммаси бежоғлиқ. Зиёрат маросими соат эмас, дақиқасигача аниқ-равшан белгиланган. Хизмат аълодан ҳам юқори. Бўлмаса, 50-55 градус иссиқда ҳаллослаб, қанча одам жон таслим қилиши ҳеч гап эмас. Кўчада 55 градус, машинада, мусофирхонада 25 градус. Ҳар қадамда муздек сув, фаввора, сунъий булоқ, салқин ҳаво...

Шу пайт ёшроқ бир йигит тортиниброқ савол берди:

— Абдулла ака, биламиз, Маккаи мукаррамада юриб кўп бора хаёлга толгансиз. Лекин... кўнглингизда бирор иштибоҳ савол туғилдими у ёқларда?

Абдулла ёш шоирнинг гапини маъқуллагандек бош ирғади:

— Ўринли савол бердинг, укам, — деди кўк чойга қўл чўзиб, — гумон ё иштибоҳ эмас, юрагимнинг қаърида оллоҳимга бир муножот пайдо бўлди. «Эй халлоқи олам, — дедим ичимда, — аввало, ўзингга ҳамду санолар айтаман. Ниятимни мустажоб айлаб, Иброҳим алайҳиссаломнинг қўллари теккан муборак масканга етказдинг. Ҳажар ул-асвадни зиёрат этдим. Икки олам сарвари Халқ Мустафонинг муқаддас турбатини кўзимга суртдим. Дилим нурга ғарқ бўлди. Бунинг учун ўзингга шукр. Ё раббим! Биласан, мен ҳам Абдулло исмли сенинг мўмин бандангман. Ўзбекистон аталмиш олис бир мамлакатдан келдим. Мабодо шаккокликка йўймасанг, сендин бир ўтинчим бор эди. Қудратинг шу қадар буюк, даргоҳинг шу қадар кенгки, арзу само ихтиёри ўзингда. Модомики шундоқ экан, бизнинг юртлардан ҳам бир пайғамбар чиқарсанг бўлмасмиди? Бизни шундоқ саодатга ноил этганингда юртимиздан пайғамбар чиққан, деб фахрланиб юрардик, биру борим...

Ўртага сукунат чўкди. Бир неча сония ҳеч ким чурқ этмади. Абдулла айтган бу фавқулодда гапни меҳмонлар ҳазм қилиб улгурмаганга ўхшарди. Ниҳоят, ёши улуғроқ бир киши:

— Олло таолодан жавоб бўлдими? — деди негадир кулимсираб.

— Билмадим, домла, — деди Абдулла жиддий тортиб, — бир куни кечаси уйғониб кетдим. Қулоғим тагида кимдир дона-дона қилиб, секин гапираётгандек эди. «Эй, ҳақ йўлида олис юртдан келган мусофир! Бизнинг элдин нечук пайғамбар чиқмади, деб ўкинма. Илми ғайбдан бехабарсан. Ўн саккиз минг олам эгаси хотам ан-набийсини аъробий халқидан бунёд этмакни ихтиёр қилибдими, демак жоҳилият, зулумот ичра ётган бу элни ғафлат уйғусидан уйғотмоқ истаган. Сен туғилган диёр жоҳилият давридан бурун ҳам обод эди, мунаввар эди. Шукр қилғил, эй банда! Туркийлар тупроғидан имом Бухорий, Бурҳониддин Марғиноний, ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Абдулхолиқ Ғиждувоний, Нажмиддин Кубро, Баҳовуддин Нақшбанд каби зоти шарифларнинг чиққани кифоя эмасму? Ўз қавми ичидан чиққан уламо ва машойихлар уммат орасидаги пайғамбарларнинг ворисларидур, деган ҳадисни эшитмабмидинг?»

Абдулла тин олиб сўзини якунлади:

— Бояги овоз тинди. Яратганга шукроналар айтдим. Бухорийлар, Яссавийлар авлоди эканлигимдан кўксим тоғ қадар юксалди.

Жимжит меҳмонхона бирдан чарақлаб кетгандек бўлди.

ЯССАВИЙ ҚАБРИ ҚОШИДА

1967 йил. Абдулланинг университетни битирганига уч-тўрт йил бўлган. «Митти юлдуз» китоби чоп этилиб, «Тилла балиқча», «Юзма-юз» шеърлари тилдан-тилга кўчиб юрган кезлар. Ёзнинг чилласи. Таниқли ёзувчимиз Носир Фозилов билан Абдулла Орипов Туркистонга сафар қиладилар. Носир ака, юринг, шоир, бизни элатни ҳам бир кўриб қўйинг, баҳонада Султонимни (биз тарафларда хожа Аҳмад Яссавийни шундай деб улуғлайдилар) зиёрат қилиб келасиз, деган бўлиши табиий. Абдулланинг кўнглида Туркистон авлиёсининг турбатини тавоф қилиш орзуси бор эди, дейишга ҳам тўла ҳақлиман. Негаки, мен Абдулланинг ёнида узоқ йил бирга юрган киши сифатида унинг аҳволи руҳиясидан яхши хабардорман.

Хуллас, икки қадрдон ака-ука бормисан, Туркистон, деб қадим Яссига етиб борадилар. Улар бир савоб иш юзасидан бизнинг қишлоққа ҳам ўтишади. Қишлоғимизни Қарноқ дейдилар. У қўҳна кентлардан. Уни Маҳмуд Қошғарий ҳам «Қарноқ — ўғузларнинг юртидир», деб тилга олган. Амир Темурнинг Хожа Аҳмад Яссавий мақбараси учун махсус қуйдирган ўша машҳур қора қозон ҳам қарноқлик дегрезлар қўлида тайёр бўлган.

Ниҳоят, одамнинг ҳисларини алғов-далғов қилиб, бир лаҳзага арзу само ўртасида муаллақ этиб қўядиган унутилмас дақиқалар етиб келди. Абдулла Орипов дунёга келиб, шоир бўлиб элга танилиб, йигирма етти ёшга қадам қўйганида илк дафъа буюк Аҳмад Яссавий ҳазратларининг қутлуғ қабрига яқинлашиб борарди.

Мана, соҳибқирон Амир Темур фармони билан қурилган муаззам мақбара. У кунчиқарга қараб азим тоғ сингари юксалиб турибди. Бунда ҳам бир рамзий маъно борга ўхшайди. Қуёш азалий ва абадий ҳаёт манбаи. Тирик жон борки, нурга талпинади, офтобдан зиё эмиб унади, ўсади, камол топади. Аҳмад Яссавий ҳикматлари-чи? Улар ҳам қалбларга зиё элтмайдими? Жаҳолат ва ғафлат уйқусида ётган минглаб дилларни уйғотмайдими? Тафаккур ва ҳикмат дурлари ила кўнгилларни зийнатламайдими? Бу дунёга инсон бўлиб келдинг, инсондек яша, иймону эътиқодни, инсофу диёнатни ҳаргиз ёдингда тут, дея даъват этмайдими? Улуғ зот бу янглиғ амри маъруфини биргина байтда мухтасар қилиб айтиб қўйибдилар:

Дунё учун ғам ема, Ҳақдин ўзгани дема,
Киши молини ема — сирот узра тутаро...

Меъморлар (биринчи навбатда Амир Темурнинг ўзи) бу маҳобатли мақбара тарҳини чизаётганларида мазкур тимсолни назарда тутган бўлсалар эҳтимол. Ундан ташқари мақбара Шайхул-машойихнинг туғилган ери Исфижобга, пирикомил ўтган маскан Ўтрорга, жаннатул маъво Самарқандга юз буриб турибди. Бу ҳам бежиз эмас, албатта. Ҳар қалай, мана олти юз йилдирки, офтоб ётоғидан бош кўтариб, аввало Султонул орифин марқадига салом беради, илиқ нурлари ила бу муҳташам иморатни чулғаб олади ва гўёки мақбара тўрида сокин бўлган бир суюкли зотнинг гўрини ҳам мунаввар этади.

Мақбара гумбазини ипак нурлар эркалаб сийпалаётган бир пайтда Абдулла «Ассалом, авлиё бобо!» деб муборак сағанага қадам қўйди.

Чоғроққина, одми кошинлар ила безатилган чорси ҳужра, ўртада Амир Темурнинг буйруғи билан Ҳиндистондан (баъзи маълумотларда Хитойдан) келтирилган нефрит тош. У шунчалик тиниқки, бу тарафидан шам ёқсангиз, у тарафида жило беради. Тиловатдан сўнг Абдулла қўл қовуштириб, кўзларини юмиб узоқ сукутга толди. Шу топда унинг не хаёлга боргани бир Оллоҳга, бир ўзига аён эди. Эндигина бир-иккита китоб чиқариб, ўзини батамом шеърият уммонига отган ёш йигит неларни ўйлаши мумкин? Эҳтимол, бу дунёнинг фонийлигини, инсон зотининг номукаммаллигини, золим фалакнинг бедодлигини ўйлаб тургандир? Ёхуд Ҳазрат Навоий айтмоқчи, Яссавий кароматларининг узлуксиз ва чексизлиги хусусида мулоҳаза қилаётгандир? Ва ё авлиёлар сарваридан «кичкинагина жонию» энди оёққа туриб, кўнгилларга сайр эта бошлаган мурғак шеъриятига темирқаноту равнақ тилаётгандир? Ҳар нечук, у ўзича неларнидир пичирлар, балки Яссавий ҳикматларини тасбеҳ янглиғ такрор тилга оларди...

Бир куни Абдулла билан кўчада учрашиб қолдик. Унинг кайфияти яхши эди.

— Носир ака билан юртингизга бориб келдик, — деди у, — қишлоғингизни кўрдик. Чиройли ерлар экан. Энг муҳими, Яссавий бобони зиёрат қилдик. Ўзи анчадан бери кўнгилга тугиб юриб эдим.

— Зиёрат қабул, — дедим мен ҳам суюниб, — савоб иш бўлибди. Абдулла чўнтагини кавлади.

— Мана, битта шеър ҳам ёздим.

Бир варақ қоғозга битилган етти-саккиз байтлик ғазал. Дарров олиб ўқидиму қотиб қолдим. Дарҳақиқат, Абдуллага хос услубда битилган ёрқин, дардчил, ёниқ ғазал! Баъзи сатрларни қайта-қайта такрорладим: «Яссавий хок-пойидин айлаб олинг туммарлар... Кимки дорни бузса гар анга қурилгай дорлар...»

— Табриклайман! — дедим, ҳаяжонимни яширолмай, — ростдан ҳам Яссавиёна бўлибди.

— Сизга маъқулми ишқилиб? — деди у одатдагидай ийманиброқ.

— Маъқул ҳам гапми, зўр! Лекин... буни қандай қилиб чиқарамиз, шунга бошим қотиброқ турибди.

У пайтлар мен радиокомитетда, ёшлар учун эшиттиришлар бўлимида ишлардим. Яқиндагина Абдулланинг «Юзма-юз» деган каттагина шеърини эшиттириб, ғалвага қолган эдик. «Яссавий қабри қошида» дейилган бу кичкина ғазалда ҳам ҳақиқат бор бўй-басти билан ёзилган эди. Унинг устига кимсан — даҳрийлар лафзида «таркидунёчи, мистик, йиғлоқи шоир» Яссавийга бағишланган ва айнан Яссавий руҳида битилган шеър! Қандоқ қилиб уни эфирга бериб бўлади?

— Ҳай, майли, сизда тураверсин, бир куни чиқар, — деб қўйди Абдулла.

Бу орада шеър қўлма-қўл бўлиб, «оғзаки нусхада» тез кўпайиб кетди.

Бир куни Бухорога сафарга жўнадим. Бухоро илм маскани, шеърият маскани. У ёқда қаламкаш дўстларим сероб эди. Улар билан Лаби ҳовуз бўйида, работу шаҳристонда, дилочар жойларда сайр этиб хўб гурунглашдик. Табиийки, бу гурунгларда мен Абдулланинг Яссавий ҳақидаги янги шеърини ўқийман. Биров «Воҳ!» деб офарин айтади, яна биров,»Катталарнинг қулоғига етса, ишкал чиқмасин-да» дегандек сергак тортади.

Айланиб Қоракўл туманига бордик. Қоракўлда Музаффар Турсунов деган қадрдонимиз бор эди. Ўзи туман газетасининг муҳаррири, яхшигина қаламкаш, ҳақгўй ва озгина таваккалчи йигит эди. Музаффарнинг хонадонида давра қурдик. Қўлбола шароб кучини кўрсатиб, суҳбат авжига чиққанда сўз навбати каминага келди.

— Абдулланинг янги шеърларидан бўлса, ўқинг, меҳмон, эшитайлик, — деди кимдир. Ҳалитдан бери Яссавий ҳақидаги ғазал хаёлимда чарх уриб турарди, ёдаки ўқий бошладим. Ҳамма жим бўлиб қолди. Шеър тугади. Бир неча дақиқа хонани сукунат қоплади. Сомелар гўё шеърнинг сеҳрли домидан озод бўлолмаётгандек эди. Сўнгра бирдан қизғин мунозара бошланди. Баҳс анчагача давом этди.

— Зўр! Зўр! — деди Музаффар ўпкасини босолмай. Кейин қалам, қоғоз олиб менга ўгирилди, — айтиб туринг, ака, кўчириб олай. Газетда босамиз.

— Бошингизни балога қўйиб нима қиласиз? — деб енгил эътироз билдирган бўлдим, — ҳали мунақа нарсаларни чиқарадиган замон келгани йўқ.

— Э, нима бўлса, бўлар. Ўзи анчадан бери ҳайфсанни соғиниб юрибман...

Яна уч-тўрт кун туриб Бухородан жўнаб кетдим. Ҳангоманинг давомини Тошкентга келиб эшитдим. Музаффар газетда шеърни босиб чиқарибди ва... туман катталарининг ўтакасини ёрай дебди. Уни сиёсий калтабинликда, пессимизмда, диндорликда айблаб, ишдан ҳайдамоқчи бўлибдилар.

Бир куни Музаффар телефон қилди. У хурсанд эди:

— Ака, ўзимиз соғинган ҳайфсанга ҳам эришдик. Барибир яхши бўлди. Ҳайфсан кетади, шеър қолади. Ўзбекистонда биринчи бўлиб уни биз эълон қилдик. Шунисига хурсандмиз. Янгиларидан бўлса, бемалол юбораверинг, ака. Унгача ҳайфсанни ювиб турамиз, хайми?

Аҳмад Яссавий ҳазратларига бағишлаб бизнинг замонда ёзилган биринчи шеърнинг тарихи ана шундай. Абдулла бу ғазалини анча йилгача эълон қилолмай юрди. Ниҳоят, салпал демократия шабадалари эсиб қолгач, китобига киритди.

Бугун янги ўқувчи пайдо бўлди. Бундан роппа-роса ўттиз йил бурун битилган бу ғазалдан ёш авлод бехабар бўлиши ҳам мумкин. Шу боис, шеърни тўлалигича ва асл ҳолида келтиришни лозим деб топдим. Келинг, шоир билан ҳамфикр бўлиб мозийга тағин бир сайр этайлик.

Бул ажаб, хор кимсадин имдод сўрайди хорлар,
Сиз бемор кўксига бош урмангиз, эй беморлар.

Гар фалак буржида шамс уйқуга солса ўзни,
Етди навбат бизга деб чақнар эмиш сайёрлар.

Саждага бошинг уриб фарёд чекма, эй, рафиқ,
Энди сен топгаймидинг, топмабди-ку ағёрлар.

Фозилу дониш эли кўл ювса бу дунёга гар,
Во ажаб, оққан сувин нўш этар шайх хунхорлар.

Нафс ила дунёга дил берган фосиқлар, сиз букун
Яссавий хок-пойидан айлаб олинг туммарлар.

Ким берар дунёга зар, абгор ўлиб қолгай ўзи,
Кимки дорни бузса гар, анга қурилгай дорлар.

Кимсалар бадбин дея боқманг бу кун Абдуллага,
Тингласа гоҳи юриб мозий элидин зорлар.

ҲОФИЗЛАР БЕЛЛАШГАНДА...

Марғилонда ёш хонандаларнинг устоз ҳофиз Маъмуржон Узоқов хотирасига бағишланган кўрик-танлови ниҳоясига етди.

«Буюк ипак йўли» чорраҳаларидан бирида жойлашган фусункор Марғилон ҳақида ҳикоя қилишнинг ўзи завқли. Шаҳарнинг қадим тарихи, бундан минг йил аввалги шон-шуҳрати тарих китобларида муфассал қайд этилган. Бу ерда илм-фан, санъат, ҳунармандчилик, савдо - сотиқ шу даражада ривожланганки, сайёҳлар, олиму уламолар, тужжору тадбиркорлар Тангри таолонинг меҳри тушган бу гўзал гушага гойибона ошиқ бўлиб, курраи заминнинг энг олис бурчакларидан Марғилонни кўзлаб йўлга тушганлар.

Марғилондан Аҳмад Фарғоний, Бурҳониддин ал Марғилоний каби буюк алломалар етишиб чиққан, Увайсий, Рожий, Абдулазиз Умидий каби истеъдодли қалам соҳиблари шу ерда яшаб ижод этганлар. Санъатимизнинг ёрқин юлдузлари Юсуфжон қизиқ Шакаржонов, Уста Олим Комилов, Мадалибек, Мамат бува, Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Тамарахоним, Мукаррам Турғунбоева, Саодат Қобулова, Берта Давидова, Боборахим Мирзаев ва бошқа кўплаб санъаткорларга Марғилон бешик бўлган. Эстрадамизнинг бугунги ёрқин юлдузларидан бири — Юлдуз Усмонова саҳнага илк бор Марғилонда чиққан...

Марғилоннинг бадиий адабиётдаги ўрни ҳам ўзига хос. Марғилон — Кумушнинг ватани. Айни шу мавзуда қанчадан қанча шеъру қўшиқлар битилган. Бу ердаги чин ўзбекона самимият, бетакрор лутф, ўзаро меҳр-оқибат кишини лол қолдиради. Марғилон боғларига бир кирган киши унга чинакам ошиқу шайдо бўлади.

Ўтган ҳафта маданият ва истироҳат боғида бўлиб ўтган халқимизнинг суюкли ҳофизларидан бири — бетакрор овоз соҳиби Маъмуржон Узоқов хотирасига бағишланган ёш хонандаларнинг кўрик-танлови мамлакатимиз маданий ҳаётидаги муҳим воқеалардан бири бўлди, десам муболаға бўлмас.

«Ўзбекнаво» гастрол-концерт бирлашмаси ҳамда Фарғона вилоят ҳокимлиги томонидан ўтказилган бу тадбирдан кўзланган мақсад миллий ва маънавий қадриятларни тиклаш, эл орасидан янги-янги истеъдод соҳибларини қидириб топиш, уларга зарур ижодий имкониятлар яратиб беришдан иборат эди. Зеро, Маъмуржон Узоқовнинг қўшиқчилик санъати фақат ўзимизда эмас, олис хорижда ҳам расман тан олинган, илмий-ижодий изланишларга мавзу бўлган мактабдирки, уни янада ривожлантириш, бойитиш, давом эттириш жуда ҳам зарур. Чунки қўшиқчилик мактабларига эътибор сусайиб кетса, у ҳолда ижодий изланишлар ўрнини оддий тақлидчилик, нусхакашлик эгаллаши, машҳур ҳофизларимизнинг номлари билан бевосита боғлиқ ижро йўлларига путур етиши мумкин. «Ўзбекнаво» раҳбарияти айни шу мақсадларда Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов, Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов хотираларига бағишланган туркум танловларни ўтказишга бел боғлаганлиги шу жиҳатдан ҳам эътиборга моликдир.

Дастлабки танлов Марғилон шаҳар маданият ва истироҳат боғига ташриф буюрган минглаб санъат шайдоларинигина эмас, танлов ташкилотчилари, ҳайъат аъзоларини ҳам лол қолдирди. Гап шундаки, қисқа вақт ичида Фарғона вилояти маданият бошқармаси, Марғилон шаҳар ҳокимлиги, тегишли ташкилотлар томонидан жуда катта ташкилий ишлар амалга оширилди. Улуғ санъаткор Маъмуржон ака айни шу боғда бир вақтлар бор овоз билан ёниб куйлаган, халқ сайилларига завқ бағишлаган ва шу жойда, қўшиқ ижро эта туриб... бандаликни бажо келтирган эди. Айни шу боғ бугун Марғилон гўзалларидай латофатланиб турибди. Ҳаммаёқ саранжом-сариштa. Маданий-маиший хизмат соҳибларининг қўли-қўлига тегмайди. Устоз ҳофиз хотирасини улуғлаб бутун водийдан, қўшни Ўш, Жалолободдан кекса санъаткорлар, Маъмуржон аканинг шогирду мухлислари ташриф буюришган.

Марғилонлик мўйқалам соҳиблари устоз ҳофизларнинг суратларини маҳорат билан чизишибди. Истеъдодли шоир Йўлдош Сулаймон ижодининг «Марғилоннома»си, Ўктам Эшонбобонинг «Марғилоннинг олтин дарвозалари» китоблари, «Марғилон ҳақиқати» газетасининг махсус сони мухлислар қўлида.

Таниқли хонанда, республикада хизмат кўрсатган артист Султонали Манноповнинг «Мумтоз ҳофизлар» туркумида нашр этилган «Қўшиқ олами юлдузлари» ҳамда машҳур ҳофиз Таваккал Қодиров ижодига бағишланган рисолалари танлов иштирокчиларига ажойиб совға бўлди. Уч кун ичида республикамизнинг деярли барча вилоятларидан келган 60 га яқин даъвогарлар танловнинг ўта қатъий ва талабчан низомига биноан ўз маҳоратларини намойиш қилдилар. Ҳайъат аъзолари — улар орасида машҳур санъаткорларимиз Фаттоҳхон Мамадалиев, Ўлмас Саиджонов, Исроилжон Ваҳобовлар бор эди — ҳар бир иштирокчининг ижро йўллари, овоз имкониятлари, саҳна ва талаффуз маданиятларини кузатиб, холис баҳолаб турдилар.

— Бундай танловларни тез-тез ўтказиб туриш жуда зарур, — дейди биз билан суҳбатда таниқли хонанда Толибжон Бадинов. — Чунки айни шундай тадбирлар чоғи ёш ижрочилар орасидан энг маҳоратлилари танлаб олинади, уларнинг санъати элга маълум бўлади. Ажабмаски, Маъмуржон Узоқов номи билан аталган бу беллашув вақти-соати билан анъанавий кўрик - танловга айланиб кетса...

— Халқимиз орасида ноёб истеъдод соҳиблари жуда ҳам кўп, — дейди тўлқинланиб таниқли найчи Юсуфжон Маҳмудов. — Эътибор беринг, биргина «Айрилмасун» ёки «Бир келиб кетсун»ни турли вилоятлардан келган ижрочилар айни Маъмуржон ака йўлида, аммо ўзига хос ижро йўналишларда талқин этмоқдалар. Танлов иштирокчиларининг тинглар эканман, бир нарсага амин бўлдим — бу ёшларнинг кўпчилиги устозлар маслаҳатига муҳтож. Уларнинг ижро маҳоратларини янада такомиллаштириш учун бегараз мураббийлар зарур.

— Марғилонликлар азалдан санъат шайдолари, — дейди «Марғилон ҳақиқати» газетаси муҳаррири Дилбархон Мўминова. — Танлов шартлари матбуотда эълон қилинганидан бошлаб шаҳримизда қизғин тайёргарлик ишлари бошлаб юборилди. Кўплаб ташкилотлар бу хайрли ишга ўз улушларини қўшдилар. Газетамиз саҳифаларида улуғ санъаткор тўғрисида ёзилган ўнлаб мақолалар, тадқиқотлар, хотиралар, шеър ва қасидалар эълон қилинди. Маъмуржон Узоқов музейи янги экспонатлар билан бойиди. Энг муҳими — маданият ва истироҳат боғимиз гул-гул яшнаб кетди. Энди бу ерда санъатнинг турли соҳаларига бағишланган танловларни бемалол ўтказиб туриш мумкин...

Ниҳоят, танлов якунланиб, ҳайъат аъзоларининг қарори эълон қилинди. Унга қадар ушбу қутлуғ тадбирга меҳмон бўлиб келган кўпдан кўп ҳофизлар, аскиячилар ўз маҳоратларини намойиш қилдилар. Боғ ичидаги сўриларда бугунги қўшиқчилигимиз муаммолари, ижро йўллари тўғрисида кўпдан-кўп суҳбатлар, баҳс-мунозалар бўлиб ўтди.

Тошкент Давлат маданият институтининг ўқитувчиси, истеъдодли хонанда Оролмирзо Сафаровнинг ижрочилик маҳорати юксак баҳоланди ва у ғолиб деб эълон қилинди.

Ўзбекистон телерадиокомпаниясининг диктори Шуҳрат Қаюмов ва Фарғона вилояти Қувасой маданият уйи бошлиғи Адҳам Солиевлар иккинчи ўринни эгалладилар.

Учинчи ўрин Ҳамза номидаги (Тошкент) мусиқа билим юртининг талабаси Санобар Саттарова, Андижон вилояти, Балиқчи тумани маданият уйининг қатнашчиси Аҳаджон Одиловларга берилди.

Ёш хонандалар Дилфуза ва Сарвинисо Очиловалар, Комилжон Азимов, Абдимухтор Олимов, Адҳамжон Абдулҳаев, Жўрақўзи Ҳотамов, Неъмат Ҳамидовларга танловнинг махсус дипломлари топширилди.

Энди навбат шу ой охирида қадим Хоразмда ўтадиган Комилжон Отаниёзов хотирасига бағишланган кўрик-танловга.

А. МЕЛИБОЕВ

БОЛА БАХШИ САНЪАТИ

Ўзбек халқи бугун Қурбонназар Абдуллаев (Бола бахши) номини фахр билан тилга олади. Бола бахшини ўзбек Гомери деб айтсак янглишмаймиз. Чунки у аждодларимизнинг асрлар давомида отадан фарзандга, устоздан шогирдга мерос халқ оғзаки ижодининг энг юксак намуналари бўлган достонларни ҳозирги кунга етказишда улкан ҳисса қўшган санъаткордир. Унинг беқиёс истеъдоди туфайли қадимий Хоразмнинг достон, куй ва қўшиқлари композиторларимизнинг опера, балет ва симфониялари саҳифаларига кўчиб, жаҳон мусиқа маданияти тарихидан кенг ўрин олди.

Машҳур бахши Қурбонназар Абдуллаев тўрт йили кам 100 ёшга кириб боқий оламга йўл олди. Кўз олдингизга бир келтиринг, салкам 90 йил умрини халқ хизматида ўтказган, ўзбек, туркман, қорақалпоқ тилларида достон айтиб Ўзбекистон халқ достончиси унвонига эришган, учта хон даврида, шўро ҳукумати ва Мустақил Ўзбекистонда яшаш насиб қилган инсон эди у.

Бола бахши ўз мактабини ярата олган устоз ҳамдир. Шоვотда Қаландар бахши, Урганчда Шомурод бахши, Самарқандда Дурди-Қизил бахши, Навоийда Жобберган бахши, Урганч туманида Нурмат бахши, Тошкентда Отажон бахши, Оқдарбандда Каримбой бахши, Янгиариқда Низомиддин бахши устоз деб Қурбонназар бахшини ҳурмат билан тилга оладилар.

Машҳур Бола бахши Хива шаҳридан бир неча чақирим нарида жойлашган Гуламбоғ ёки Саёт деб ном олган қишлоқда, камбағал оилада туғилди. Отаси Абдулла Авазниёзов оддий деҳқон бўлса-да, санъатга иштиёқи баланд одам эди. У Навоий, Махтумқули ғазалларини қўшиқ қилиб куйлар, ҳатто тут ёғочидан ўзига дутор ясаб машқ қилар экан. Болалигидан Қурбонназарнинг мусиқага бўлган ҳавасини кўрган отаси унга дутор ясатиб, фарзандининг бу қизиқишини қўллаб-қувватлади. Бошланғич саводни чиқарган Қурбонназар достон китобларидан унинг бадиий қисмини ёдлаб, достон куй ва қўшиқларини Ёдгор буломончи ва Раҳима халфалардан ўрганиб, болалигидан тўйларда куйлаб «Бола бахши» деб ном олди. 1914—1929 йилларда Жуманазар бахшига шогирд тушиб то устози оламдан ўтгунча у билан биргаликда тўйларда куйлаган. Қурбонназар бахши билан мулоқотда бўлиб, унинг суҳбатлари менга насиб қилганидан бахтиёрман. Ҳали-ҳали эсимда: суҳбатлардан бирида Бола бахши, нега торни танлаб достон куйлаганини айтиб берган: «Инқилобдан сўнг катта халқ сайиллари ўтказилар эди. Мен эса баландликда ўтириб дутор чалиб достон айтар эдим, бироқ дутор саси шу даражада паст эдики, фақат менинг овозим эшитиларди... Ўзим тут дарахтидан тор ясаб достон куйлашни бошлаб бердим, чунки торнинг овози баланд.»

Бола бахшининг ҳаёти ва ижоди Феруз давридаги машҳур ҳофиз ва ижрочилар — Комил Хоразмий, Матёқуб ва Мамаюсуф Харратовлар, Девон бобо, Матёқуб позачи, Аваз ва Ёқуб дорчилар, Ҳасан ва Ҳусан калотлар, Қаландар Дўнмас, Сайид Пойзавот билан мулоқотда ўтган. 1933-40 йиллардаги «Ўрдак қирғини» деб ном олган мудҳиш даврни бахши бошидан кечирган. Бу қора кунларни эслар экан, устоз куйиниб сўзлаган: «Халқимиз ҳаётидаги бу қатағон йиллар энг мудҳиш давр. Мақомлар ва достонлар куйлаш ман қилинди. Ноёб китоблар, араб ёзувидаги рисолалар ёқилди, йўқ қилинди. Ишқилиб бу давр ҳеч қачон қайтмасин».

Халқимиз қаддини ростлаб улгурмай иккинчи жаҳон уруши бошланиб, Қурбонназар Абдуллаев урушнинг охирги дақиқаларигача қирғин жангларда қатнашган. Бу йиллар ҳақида Бола Бахши қуйидаги бир воқеани зўр ҳаяжон билан сўзлаб берган: «Бир куни қисмимизга капитан кириб келди, у аскарларнинг урушдан олдинги ҳаёти, касби билан қизиқди. Мени бахши эканимни билиб, дарҳол генерал ёнига олиб борди. Генерал санъатнинг қадрига етадиган одам экан: «Сиздай халқ достончиси унвонига сазовор санъаткорни ким урушга йўллади? Агар немис ўқига чап беролмасангиз, эртага халқимизга ноёб дурдоналарни ким етказади?» деб ёнимга иккита аскарни посбон қилиб ҳаётимни қўриқлашни топширган. Шу бўлдию то уруш тугагунча икки аскар ёнимда, жангдан холи кунларда аскарларга достон куйлаб берадиган бўлдим».

1946 йил Москвада ўтган Ғалаба концертига Бола бахши Абдуллаев ҳам таклиф қилинди. У Петр Чайковский номидаги, консерваториянинг концерт залида «Гўрўғли» достонидан парчалар куйлаб, москвалик мусиқашунослар тилига тушди.

Қурбонназар Абдуллаевнинг узоқ ва самарали ҳаёти ва ижодини ўрганиш эндигина бошланди. 1996 йил декабр ойида хивалик созанда Ботир Матёқубов «Хоразм достонларининг мусиқавий хусусиятлари» мавзусида диссертация ёқлаб, Қурбонназар Абдуллаев (Бола бахши) номини абадийлаштириш масаласини қўйди. У бахшидан магнитофонга ёзиб олинган «Гўрўғли», «Ошиқ Маҳмуд» , «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достонларининг куй ва қўшиқларини нотага тушириб, яқин кунларда нашр қилиш арафасида.

Бугунги кунда биз Қурбонназар Абдуллаевлар сулолоси ҳақида гапирсак хато бўлмас. Унинг ўғиллари Норбек бахши Ўрта Осиё, Қозоғистон ва республикамизда ўтказилган халқ бахшилари кўриклари совриндори, Матёқуб Абдуллаев Хива санъат мактабида бахши синфи очган, Етмишбой Абдуллаев ота касбининг истеъдодли давомчиси, Нодирбек, Бахтиёрлар бобо мерос касбнинг кичик қалдирғочларидир.

Қурбонназар Абдуллаев (Бола бахши) таваллудининг 100 йиллик тўйига атиги икки йил қолди. Бахши туғилиб ўсган Хивада буюк санъаткорнинг номи абадийлаштирилади, деган умиддамиз.

София СОБИРОВА,
мусиқашунос

Қутлаймиз!

ЖОНКУЯР

Деҳқонбой акада санъатга иштиёқ оналари Саломатхон аянинг дилтортар аллалари, Бухоро мадрасасида таълим олган катта дадалари Мулла Муҳаммади домланинг қироат билан ўқиган қадимий китоблари, акалари Мусанинг қалбдан қилган ҳиргойилари туфайли пайдо бўлган, десак хато қилмаймиз. Жиззахнинг Равонлиқ қишлоғида ўсиб-улғайган Деҳқонбой Ҳусановнинг интилишларини кузатган акаси Оқилжон Ҳусанов уни Тошкентга олиб келди. Ҳамза номидаги мусиқа билим юрти мураббийлари ундаги тиришқоқликни кўриб ўқишга қабул қилдилар. Машғулотлар чоғида, байрамларда куйлаган илк қўшиқлариёқ кўпчиликнинг эътиборини тортди. Қўшиқдаги сеҳрни англаб, ўзгача бир ширали овоз билан ижро этилган, ёшлик нафаси уфуриб турган тароналар унга шуҳрат келтирди. Устозлар унга алоҳида қўшиқлар ўргата бошладилар. Билим юртини аъло баҳога битирган Деҳқонбойни Дони Зокиров бошчилигидаги халқ чолғу асбоблари оркестрига ишга таклиф этдилар.

Деҳқонбой ака санъатга кириб келган чоғларида устозлари Комилжон Жабборов, Юнус Ражабий, Дони Зокировлар билан ишлаган, улардан ўрганган дамларини ширин энтикиш билан ёдга олади. Устозлар маслаҳати билан 1963 йили Деҳқонбой Тошкент Давлат консерваториясига ўқишга кирди. Консерваторияни битиргач, яна Дони Зокиров бошчилигидаги оркестрда меҳнат фаолиятини давом эттирди. Шу билан бирга, мазкур даргоҳдаги мақомчилар ансамблининг машғулотларига ҳам қатнаб, мақом сирларини ўрганарди.

Холисхон Қодирова, Ҳадя Юсупова, Малоҳат Дадабоева каби хонандалар билан биргаликда куйланган дуэтлар ўша даврларда Деҳқонбой Ҳусановга шуҳрат келтирди. Ёшларнинг бирон-бир давраси уларнинг қўшиқлари, муҳаббат ва вафо тараннум этилган дуэтларисиз ўтмасди.

Имомжон Икромов, Юнус Ражабий, Орифхон Ҳотамовлардан ўрганган янги қўшиқлари ҳам шинавандалар қалбидан ўрин олиб борарди. Айниқса, ҳамнафаси ва устози Эргаш Йўлдошев билан ҳамкорликда куйланган қўшиқлар юксак маҳоратдан далолат бериб турарди. Ғазал ва шеъриятни чуқур тушуниб, унинг замиридаги фалсафани мусиқа орқали тингловчига етказишда Эргаш Йўлдошевнинг хизматлари беқиёс. Ўзбекистон халқ ҳофизи Жўрахон Султоновнинг қўшиқчилик борасидаги ўгитлари ҳам Деҳқонбой аканинг эл орасида танилишида алоҳида ўрин тутади. Ижродаги ўзига хослик, ширали хонишлар Деҳқонбой аканинг мухлисларини орттирди. Бугунги кунда радионинг олтин хазинасида хонанда ижро этган қирқдан зиёд қўшиқлар сақланмоқда.

1970 йили Деҳқонбой Ҳусанов Ўзбекистон телевидениесига ишга таклиф этилди. Ёшлик студиясида муҳаррир бўлиб ишлар экан, томошабинлар дидига мос, уларнинг кўнглидагидай кўрсатувлар тайёрлашга ҳаракат қилди. Ойнаи жаҳонда «Экран хандаси» деб номланган кўрсатув дунё юзини кўрди. Тез орада мазкур кўрсатув мухлислар эътиборини қозонди. Деҳқонбой ака Юнус Ражабий номидаги Жиззах вилоят ўзбек давлат драма театрида фаолият кўрсатган дамлар ниҳоятда баракали бўлди. 1980 йили эса Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги Маданий-маърифий ишлар ва халқ ижодиёти бош-

қармасида репертуар-таҳрир бўлими ташкил этилиши муносабати билан Деҳқонбой акани муҳаррирликка таклиф этдилар. 1980-1989 йиллар давомида бош муҳаррир бўлиб ишлар экан, бўлим хазинаси ҳаваскорлар саҳнаси учун юқори савиядаги асарлар билан бойиди, янги муаллифлар таклиф этилди.

1989 йилдан эса Деҳқонбой ака Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар республика марказига раҳбарлик қилиб келмоқда. Ўтган давр мобайнида «Тўй маросимлари қўшиқлари», «Алла ижрочиларининг республика кўрик танлови», «Бахши шоир ва оқинларнинг Марказий Осиё кўрик танлови», «Бодом гули» бадиий ҳаваскорлик жамоалари кўрик танлови, «Барҳаёт сиймолар», «Катта ашула ва оилавий ансамбллар кўрик танлови», «Истеъдод», «Дорбозларнинг республика кўрик танлови» ва бошқа тадбирлар мамлакатимиз маданий ҳаётига тўлқин мисол кириб келди. Мазкур танловларнинг самарали натижалари сифатида кўплаб истеъдод соҳиблари элга танилди.

Деҳқонбой Ҳусановнинг кейинги пайтларда «Қишлоқ маданият марказлари»ни ташкил этиш борасида олиб борган ишлари ҳам диққатга сазовор. Бу марказларда ёшларга мос тўгараклар, касбга йўналтирувчи курслар ҳам қишлоқ ёшларининг талаб ва истаклари асосида фаолият кўрсатмоқда.

Меҳнаткаш, ўз касбининг жонкуяри Деҳқонбой Ҳусанов бугунги кунда 60 ёшни қаршилади. Биз у кишини қутлуғ ёш билан муборакбод этарканмиз, келажакда ҳам ана шундай толмас тарғиботчи, санъатимиз фидойиси, ёшларнинг меҳрибон устози бўлиб қолишларини тилаймиз.

Салоҳиддин
СИРОЖИДДИНОВ,
драматург

БАДИИЙ АСАР ВА МУСИҚА БИРЛИГИ

Яқинда Муқимий номидаги Ўзбек давлат мусиқали театрида Ўзбекистон халқ шоири Рамз Бобожон таваллудининг 75 йиллигига бағишланган адабий анжуман бўлди. Анжуманда шоирнинг «Юсуф ва Зулайҳо» асари асосида тайёрланган спектакл премераси намойиш этилди.

Спектаклга композитор Фарҳод Олимов мусиқа басталаган. У саҳна асарини янада жонлантириш учун муаллиф билан ҳамкорликда ижодий изланишлар олиб борди. Ушбу меҳнат натижасида композитор яратган мусиқалар асарга ўзгача зеб бахш этди.

Спектакл намойишида таниқли ёзувчи-шоирлар, театр намояндалари, санъаткорлар иштирок этдилар.

Премера якунида йиғилганлар асар муаллифлари билан учрашдилар. Савол-жавоб, баҳсу мунозаралар бўлди. Сўзга чиққанлар Рамз Бобожонни муборак ёши билан қутладилар, унинг ижоди ва ҳаёти ҳақида гапирдилар.

Ф. ФАЙЗИЕВ.

ДИПЛОМ СПЕКТАКЛЛАРИ

Маннон Уйғур номидаги Тошкент Давлат санъат институти ўқув театри биносида «Қўғирчоқ театри актёри ва режиссёри» факултети қорақалпоқ бўлимининг битирувчи талабалари учта диплом спектаклини намойиш этишди.

«Йўлдош банги», «Маккор тулкича», «Сеҳрли бошоқ» каби ниқоб, соя-планшет қўғирчоқлари билан саҳнага қўйилган бу спектаклларнинг барчага манзур бўлишида курс раҳбари, доцент Ш. Ҳайитбоев ҳамда мусиқа раҳбари М.Ёқубованинг хизматлари катта. Институт жамоатчилиги талабалардан А. Аширов, Д. Сариева, Н. Ниғматов, М. Пиёзованинг чиқишларини алоҳида таъкидладилар.

Ҳ. ҚОДИРОВ

НАМОЙИШ ЭТТИРИЛМАГАН ИККИ ПОРТРЕТ

Ўзбекистон Давлат санъат музейи манбалари билан танишаётиб, 1368-рақамли хатга қизиқиб қолдим. Унда 1951 йил, 26 июнда Москва шаҳрида ўзбек мусаввири Абдулҳақ Абдуллаевнинг шахсий кўргазмаси очилиши ҳақида гап боради. Шу муносабат билан Н. Нереесов музейдаги мусаввир ишларини сўраган. Ўша пайтлари музейга раҳбарлик қилаётган мусаввир Шамсируй Ҳасанова бу таклифдан севиниб, А.Абдуллаевнинг ўнлаб асарларини юборади. Бироқ орадан кўп вақт ўтмай яна бир хат келди. Бу хат манбаларда сақланмаган бўлса-да, Ш.Ҳасанованинг 17 июлдаги жавоб хатидан маълум бўлишича, мусаввирнинг юборилган асарлари орасида икки иши — ёзувчи «Ойбек» ва режиссёр «Маннон Уйғур» портретлари қайтариб юборилибди. Сабаби кўрсатилмаган.

Ўша вақтларда Москвадаги Суриков номидаги тасвирий санъат институтини тамомлаб, ижод қилаётган мусаввир Абдулҳақ Абдуллаев халқимизнинг асл фарзандлари қиёфаларини яратаётганди. Илк портрет асари «Аброр Ҳидоятов — Отелло ролида» муваффақиятли чиқиб, санъат музейига қабул қилингач, «Комил Яшин», «Ҳамза», «Собир Абдулла», «Ҳамид Олимжон», «Назарали ота Ниёзов», «Сора Эшонтўраева», «Мукаррам Турғунбоева» каби портрет асарлари билан санъат мухлисларига танилади. Деярли ҳамма ишлари музей хоналаридан ўрин олади. Унинг портретларида қаҳрамонларининг руҳий олами, халқига муҳаббати, Ватанга, унинг келажагига ишонч аломатлари ранглар орқали аниқ сезилиб турарди. Ҳақгўй, ҳалол, маҳнатда толмас, умидли инсонлардан бўлган мусаввир ўзидаги хислатларни, айтмоқчи бўлган гапларини ҳар бир асарига сингдиришга ҳаракат қиларди. Унинг пухта ўйлайдиган, халқини чин дилдан севадиган миллий мусаввир эканини Шўро замони яхши биларди. Хуллас, юқорида айтиб ўтилган икки портретда биз А. Абдуллаевдаги ана шу хислатларни янада яққолроқ кўришимиз мумкин.

Зеро, қирқинчи йилларда яратилган «Ёзувчи Ойбек» ва «Режиссёр Маннон Уйғур» асарлари талқини томошабингагина эмас, мусаввирнинг ўзига ҳам ёқарди. «Ойбек билан учрашганимда — деб эслайди мусаввир, — рўпарамда худди ўткир кўзли, олғир лочин тургандек туюларди. Буни мен «Алишер Навоий» романини ўқиб чиққанимда тўла тасаввур этганман».

Абдулҳақ Абдуллаев Ойбек ҳақида нимани сезган бўлса, ҳаммасини портретга бекаму кўст сингдира билганди. Шунинг учун ҳам портрет тўла миллий, таъсирчан чиққан.

Иккинчи сиймо ўзбек театр санъати режиссёрлигида беқиёс инсон, саҳнада доимо миллий руҳни акс эттиришга умрини бахшида этган Маннон Уйғур портрети эди. У иш устида тасвирланган бўлиб, нима мақсадда яшаётгани, изланиш жараёнлари хона кўринишларида ўз аксини топганди. Томошабин назарида Маннон Уйғур гўё тирик, ўз хонасида ўтиргандек эди. Маннон Уйғур халқимиз ҳаётига оид томошаларга мутлақо бошқа миллатга хос томонларни аралаштирмас, соф ўзбекона руҳда ёндошарди.

Бинобарин, соф миллий асарлар бўлган Ойбек ва Маннон Уйғур портретлари шўро замони маддоҳларининг дидига тўғри келмасди.

Дарвоқе, 1951 йили Москвада ўзбек адабиёти ва санъати кунлари бошланган пайтлар эди. Абдулҳақ Абдуллаевнинг «Ойбек» ва «Маннон Уйғур» портретлари декададан уч-тўрт йил олдин яратилган бўлиб, санъат музейига қабул қилиниб, жуда кўп томошабинлар кўришга улгурган, ҳатто чет эллик санъат мухлисларига ҳам ёққанди. Мусаввирнинг шахсий кўргазмасида бу икки портретнинг кўринмаслиги сабаби эса ўшанда мусаввирнинг ўзига ва музей ходимларигагина аён эди. Миллий руҳ кучли акс этгани, мафкуравий қолипларга мос бўлмагани учун бу икки портрет кўргазмага қўйилмаганди.

Маҳмуд АҲМЕДОВ
Ҳамза номидаги Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти илмий ходими

Саид АНВАР

ҚУТИРГАН КИМ ЎЗИ?

Оғайниларимга раҳмат, бири орқамда, иккинчиси олдимда мени уйга бошлашди. Хотинимга ҳам хушхабарни етказишган экан — «ширин-шакар» сўзлар билан кутиб олди:

— Саёқ юрган таёқ ер дердилар, қулоқ солишмасди! Борманг десам, боради, юрманг десам, юради, ажаб бўпти, хўп бўпти!

Гап-сўзлари етмагандай омборхонага жой ҳам қилиб қўйибди. Оғайниларим қани-қани билан менга илтифот қилишиб омборга бошлашди. Киришим билан эшик ёпилди, устимдан қулфлашди. Эшикни тепиб бақира кетдим:

— Ҳов, инсонлар, бу нима қилганларинг! Очинглар! Бузаман эшикни бўлмаса! Оч!

— Бақирма, ўзингни бос, ўртоқ, — Матқовулнинг туйнукдан овози келди. - Ҳозирдан тўполонни бошласанг, қўшнилар қутириб қолибди деб ўйлашмайдими. Сени ғамингни еяпмиз, яна болаларингни тишлаб олиб ишни кўпайтириб ўтирмагин.

Бу гап хотинга таъсир қилиб кетди. Яна авжини оворди:

— Вой-дод, камбағални туянинг устида ҳам ит қопибди, деганлари шу бўлса керак-да, вой-дод. Паҳлавоним бор эди, ҳар кун менга ёр эди, энди мен нима қиламан, нима қиламан.

— Бўлди! — Матқовул уни жеркиб берди. — Йиғлашга улгурасиз ҳали! Ундан кўра болаларингизни унга яқинлаштирмай туринг. Ўзингиз ҳам бугунча... Овқатни туйнукдан берарсиз. Эрталаб дўхтирга олиб борамиз. Худо хоҳласа, яхши бўлиб кетишади. Ҳозирча одамга индамаяпти, Худога шукур қилинг!

— Кечаси қутириб қолса нима қиламан, вой шўрим, вой шўрим! — хотинга худо берди.

— Э, бўлди-э! Ўчиринг! — Матқовулга ҳам илҳом келди. — Бўпти, шу ерда бўламиз. Ўртоғимиз учун бир кеча ухламасак ухламабмиз. Сиз овқатга уннаб туринг, биз бориб «постдамиз» деб уйимизга айтиб қайтамиз.

— Умрларингдан барака топинглар! Бу яхшиликларингни яхши кунларингда қайтарай! — хотин уларнинг орқасидан дуо қилиб қолди. Кейин менга ўғринча қараб-қараб сабзи ювди, сўрига ўтириб арча бошлади.

Кўп ўтмай Матқовул иккита ароқни кўтариб кириб келди.

— Келин, сиз қозонга қарайверинг, сабзини мен тўғраб бераман, — деди. Сўрига чиқиб менга тескари ўтириб олиб, сабзи арча бошлади.

Тўрт дона помидорни қўлида ўйнаб Мамазия пайдо бўлди. Матқовул шуни кутиб тургандай:

— Юв! Мана бу тарелкага тўғра! — деди.

Мамазия помидорларни тўғрар экан, айбдордек менга қараб сўз қотди:

— Сен ўртақ, хафа бўлаверма! Йигит кишининг бошида ҳар хил кунлар бўлади. Бекорга ойнинг ўн беши қоронғу, ўн беши ёруғ демайдилар.

Тўлиб тургандим, бор аламимни Мамазияга тўкиб солдим:

— Ит тишлаганига хафа бўлаётганим йўқ! Сенларнинг қўлингга тушиб қолганимга хафаман холос! Одам эмассанлар!

— Э-э-э! — Матқовул қўл силтади. — Уни гапга солгунча ановини майдаламайсанми? Ит тишлаган ҳам касаллик бўлибдими? Мана божамнинг отасининг қўлини ҳам ит тишлаганди. Газак олиб кетганми ё дўхтирга кечроқ учраганми битта қўлини шартта кесиб ташлашди. Ҳозир бир қўлсиз бўлса-да, ўйнабкулиб юрибди.

— Ўртоғимизга ҳам, — Мамазия қўрқа-писа менга кўз ташлади, — қўлтиқтаёқ олиб берамиз.

— Қўлтиқтаёқ нимаси, аравача олиб берамиз, чет элникидан, сайр қилиб юрадилар!

—Яша! Қани мана шунинг учун олайлик!

Тешиб чиққурлар қадаҳларни чўқиштириб, олишди. Номига бўлсада сенам одам, оласанми деб қўйишмади.

— Оҳ-оҳ-оҳ! — Матқовул бошини чайқади. — Жанавар юрган йўлини куйдириб кетади-я!

— Жиззадан ол, жиззадан, ҳоврини босади. Қўзивойга ҳам бир пиёла... — Мамазия шишага имлади.

— Бунақа гапни оғзингга ҳам олма! — Матқовул ўшқириб берди. — Яна иситмаси чиқиб қолса қирққа қирқ қўшилиб саксон бўлиб кетади. Ана ундан кейин томошани кўраверасан! Ундан кўра қанча яхши тилагинг бўлса айтгин-да, жимгина ароқни ичавер!

— Бўлмаса шу қадаҳни ўртоғимизнинг яхши бўлиб кетиши учун оламиз!

— Бор экансан-у, қани олдик!

Бир зумда у деб, бу деб иккови шишани қулатишди. Иккинчи ароқ очилганда, айниқса Мамазия ўзи билан ўзи бўлиб қолди.

— Аммо, лекин ўртақ, сени яхши кўраман. Ўртоқларинг учун керак бўлса жонингни ҳам берасан. Мана бугун ҳам Қўзивой учун дўхтир топдингми, топдинг. «Тез ёрдам»га қўнғироқ қилдингми, қўнғироқ қилдинг. Тунда тўпалон қилиб юрмасин деб шу ерда ўтирибсанми, ўтирибсан. Мана шу қадаҳни сен учун ичаман. Соғ бўл, дўстим! — Мамазия бир кўтаришда пиёлани ағдариб ташлади. Матқовулни ўзига тортди. — Закускасига бир ўпиб қўяй сени! Оҳоҳ-оҳ! Асалсан-да, асал!

— Сенам ўғил боласан. Жа камгапсан, тўғри, лекин жиндай ичволсанг жа ширин бўлиб кетасан. Дунёда биринчи номерли дўстим сенсан. Сен учун ичаман. Менам бир ўпиб қўяй сени!

Иккови қайта-қайта ўпиша кетишди. Ўтирибман, туйнукдан мўралаб, спектакл кўргандай.

— Яхши боласан-у, — Мамазия қўлини силтади, — битта айбинг бор-да, ўртақ.

— Хўш, хўш, мастлик ростлик дейдилар, айт айбимни!

— Мановини олволайлик кейин айтаман. Қани сендан бўлсин. Ҳа, яша! Яхши боласан-у, битта камчилигинг бор.

— Хўп, хўп. Битта камчилигим бор, айт.

— Айбинг шуки, районда ишлаганинггами жа каттазангсан!

— Мен-а? — Матқовул кўзларини катта очди.

— Ҳа, сен. Ана шунақа каттазанглик қилганингда бир уриб жағингни айириб қўяй дейман-у, ўртоғимсан-да!

— Мени жағимни-я?

— Сени жағингни!

— Сен-а?

— Ҳа, мен.

— Шу гапинг учун ҳозир бир уриб биқинингни тешиб қўяйми? Гапингни қайтариб ол, аблаҳ!

— Мен аблаҳманми, ҳали, ҳайвон?!

— Ким ҳайвон? Ҳайвон деган тилингни суғириб олиб ғажиб ташлайман ҳозир!

— Ҳов, Матқовул, ҳов Мамазия бас! Эшитганлар нима дейди?! — деб бақираман, қани энди қулоқ солишса. Қайтанга Матқовул ўшқириб берди.

— Сенам овозингни ўчириб ўтир! Ҳозир манови аблаҳни бир ёқлик қилиб олай, кейин сен билан гаплашаман!

— Аблаҳ, дема, ҳўкиз! — Мамазия ҳам бўш келмади.

— Ҳўкиз дема, ҳайвон! — Матқовул мушт солди.

— Вой, кўппагей! — Мамазия иягини силаб, ерга туфлади. — Қутириб қолибсан-ку! Мана сенга!

— Ваҳ, аҳ-аҳ-аҳ! — Матқовул сўридан учиб тушди. Сакраб туриб яна рақибига ташланди.

— Вой-вой-вой-ей! — Матқовулнинг қучоғидаги Мамазия нола қилиб юборди. Тўполонни эшитиб ичкаридан хотиним ҳаллослаб чиқди.

— Вой, ўлмасам, вой шўрим! Нима бўлди ўзи сизларга?!

— Сиз, келин, яқинлашманг! — Матқовул қўлини силтади. — Ҳозир мен уни бўлак-бўлак қилиб ташлайман!

— Сен-а?! — Мамазия тишларини ғижирлатди. — Қани бир қадам олға бос-чи, ғажиб ташлайман!

Хотиннинг навбатдаги додидан кейин ҳовли сув қуйгандай жимиб қолди:

— Вой-дод! Вой-дод! Яна битта дод! Ит кимни тишлади-и-и! Ким қутирди ўзи! Вой-дод! Менгина ўлай, дод!

БИЗАМ БИР ҒАЖИШАЙЛИК

Эрталаб Матқовулнинг раҳбарлигида шифохонага қараб йўл олдик. Автобусга бир илож қилиб чиқиб олдик. Оёқ қўйгани жой йўқ. Матқовулнинг шу жойдаям жағи тинмади:

— Яхши кетяпсизларми? Ҳе-ҳе-ҳе! Энди эҳтиёт бўлиб кетасизлар-да, манови ўртоғимизни қутирган ит тишлаб олди. Ҳа, рост, ишонмаяпсизларми? Шимингни кўтариб оёғингни кўрсатиб қўй, ўртақ!

— Э, қўйсанг-чи! — дедим ғижиниб.

— Уялма, уялма. Қани, қани, кўтар-чи шимни. Ана кўрдиларингми?! Аммо сизлар хавотир олманглар, ҳозирча одамга индамаяпти!

Автобусдагилар шу гапни кутиб туришгандай бир-бирларига маъноли қарашди, имо-ишоралар қилишди. Кейин:

— Сал сурилиб туринг, олдинга ўтиб кетай!

— Қаёққа ўтасан, ҳаммаёқ одам-ку! Елкамга миниб олақол яхшиси!

— Э, анови қутирган одамни қаранг, кўзлари қонга тўлиб турибди! Ташланиб қолса...

— Нари тур-э, мениям жоним ўзимга ширин!

— Мендан кейин ўтасан, шошма!

— Шошма, дейди-я! Ғажиб қолса нима қиламан?! Бешта болам бор, уларни кимга ташлаб кетаман?! — дейишиб олға қараб интилворишди.

Орқа бўшаб қолди. Бемалол ўтириб олдик.

— Ҳе-ҳе, обрўйинг чакки эмас, оғайни! — Матқовул сўз қотди.

Унинг гапини эшитиб туриб калламга бир нарса келиб қолди. Шунчалик обрўйим бор экан, нега энди редакцияга кирмаслигим керак? Қанча шеърларим босилмай ётибди, муҳаррирнинг ғаладонида. Фақат ўзининг тузсиз шеърларини босади. Обрўйим борида бир муҳаррир билан юзма-юз бўлсам нима қилади?

Автобусдан тушгач Матқовулнинг ҳай-ҳайлашига қарамай редакцияга қараб юрдим. Тўғри муҳаррирнинг хонасини нишонга олдим. Муҳаррир бир нарсани қойил қилиб қўйгандай сигаретани лабига қўндирволиб телевизор кўриб ўтирарди.

— Ким бу ерда муҳаррир? — дедим томдан тараша ташлагандай қилиб.

— Мен! — у пинагини ҳам бузмади.

— Сенми? — овозимни яна бир парда кўтардим. — Маст одамнинг алжирашига ўхшаган шеърлар билан ҳамманинг энсасини қотираётган муҳаррира?

— Ие, ие, ие! Сиз... Сиз... маст-паст эмасмисиз?! — муҳаррир ўрнидан туриб андак ҳаяжонланди.

Матқовул унинг билагидан ушлаб бурчакка тортди.

— Ҳов, ака, — у шивирлай кетди, — ўзингизни босинг, ўзингизни! Ўртоғимизни ит тишлаб олди. Қутирган ит! Қутиряпти шекилли буям. Айтишларича қутирган аввало энг ёмон кўрган одамига ташланаркан. Ҳа! Босиқлик қилаверинг.

Муҳаррир умуман бошқача қиёфада менга юзланди.

— Э, келинг, келинг, укажон ўтиринг. Нега тик турибсиз, ўтиринг, марҳамат!

— Ўтирмайман! — зарда билан бақирдим. Кейин газетага ниқтаб саволга тутдим. — Бу нима?

— Буми, газета.

— Бунисини айтяпман! — муҳаррирнинг шеърига қўлим билан урдим.

— Бу — шеър.

— Кимнинг шеъри?

— М-м-меники.

— Ўқи!

— Ахир, укажон...

— Ўқи!

Муҳаррир газетани қўлига олди. Бир менга, бир Матқовулга қараб олиб ўқишни бошлади:

Гул экдим ғунча бўлди,
Кўнглим тугунча бўлди.
Ойпош, ҳажринг кўп қийнади,
Беш ё ўн кунча бўлди.

Жон ғўзалим келақолгин,
Тугунчани олақолгин.
Вақт энди тушдан олдин,
Кеч келу қолақолгин.

— Бу нима? — ғижиниб сўрадим.

— Шеър укахон, шеър.

— Бекорларнинг бештасини айтибсан, шеър эмас бу! Бўтқа!

— Ҳа. тўғри, тўғри, бўтқа, укажон!

— Кейингисини ўқи!

— Бугунча бўлар дейман?

— Ўқи!

Муҳаррир тутулиб-тутилиб иккинчи шеърни бошлади:

Ариқ бошида шўра,
Қиз бўлсанг рўмол ўра!
Рўмолнинг хислати кўп,
Фотима холангдан сўра!

— Буниси нима? — сўрадим шеърини бўлиб.

— Бўтқа! — муҳаррир шошиб-пишиб жавоб қилди.

— Яша! Ким ёзган?

— Мен.

— Ким босиб чиқарган?

— М-м-мен...

— Мана шунақа бўтқалар билан газетани булғайсан! —илҳомим жўшиб давом этдим. — Одамларнинг шеъриятга бўлган муҳаббатини сўндирасан. Таниш-билишингникини чиқарасан фақат. Улар шеър деган нарсага ақалли яқинлашиб қўйса экан, майли эди. Аммо ёшларга келганда бурнингни жийирасан. Сени бўтқангдан ўлса ўлиги ортиқ бўлган ўнга яқин шеърим ғаладонингда икки йилдан буён ётибди, босмайсан!

— Босамиз, укахон, босамиз, — муҳаррир қўлини кўксига қўйди.

— Қачон? — баттар тутакдим.

— Энди, худо хоҳласа...

— Аниғи?

— Шанба сонида.

— Бугун босасан!

— Йў-ғе! Газета босишга тайёр.

— Бугун босасан! — столни муштладим.

Матқовул муҳаррирнинг қулоғига шивирлай кетди.

— Хўп, хўп, — муҳаррир қўлини кўксига қўйди. — Бугуноқ босамиз. Макетни бошқатдан қиламиз.

— Расмим билан бирга босасан!

— Бўлди. Биринчи бетга, бош мақола ўрнига расмингиз билан шеърларингизни берамиз.

— Гап йўқ-а? — тишларимни ғижирлатдим. — Агар чиқмаса эртага келиб сени ғажиб ташлайман!

— Бўлди, укахон, бўлди. Аммо эртага аниқ келасиз-а? — муҳаррир бирдан сўраб қолди.

— Ҳа, келаман, — дедим негадир бўшашиб.

— Келинг, албатта келинг, — деди муҳаррир завқшавққа тўлиб. — Мениям андак тишлаб кетинг!

— Нима? ! — ҳайрон бўлиб унга тикилиб қолдим.

— Менам қутирай! Ҳе-ҳе-ҳе! Бизиям қатор шеърлар, достонлар қаерлардадир чанг босиб ётибди, чиқмай. Вилоят редакциясидаги, республика редакцияларидаги бўм-бўмларни бизам бир ғажиб келайлик!

— А?

— Ҳа!

ЭНГ КАТТА ФАЛОКАТ

Шифохонага кирдик. Одам тирбанд. Айниқса, «хирург» деб ёзилган эшик оғзида одамлар бир-бирини минвораман деб турибди. Яхши қутирганим қўл келди. Матқовул икки оғиз таъриф-тавсифимни қилганди эшикка қараб йўлак пайдо бўлди. Ичкарига кирдик.

— Хўш нима бўляпти? Синдими, чиқдими, эзилдими? — шифокор ёзувдан бош кўтармай сўради.

— Тишлаб олди? — Матқовул жавоб қилди.

— А? Ким? — шифокор бошини кўтариб бизга юзланди.

— Нима денг! — Матқовул давом этди. — Ўртоғимизни ит тишлаб олди.

— Тилинимми? — шифокор сўради.

— Йўқ, оёғини, — Матқовул менга қаради. — Кўрсатиб қўй тишлаган жойини. Қутирган ит тишлади.

— Қани ўзи у?

— Ким? — Матқовулга қўшилиб менам ҳайрон бўлиб шифокорга тикилдик.

— Ким эмас, нима! — шифокор кўрсаткич бармоғини силтади. — Ит-да!

— Қишлоқда, — Матқовул берилиб жавоб қила кетди. — Сиз тушунмадингиз шекилли. Ўртоғимиз итни эмас, ит ўртоғимни тишлаб олди.

— Нима, мени овсар деб ўйлаяпсизларми? Ит тишлаган бўлса уни олиб келиш керак эди. Текширардик, қутирганми-йўқми, билардик. Шунга қараб ўртоғингизни даволардик.

— Итни бориб олиб келайликми? — сўрадим секин.

— Йўқ, майли энди, — шифокор инсофга келди. — Уйга борасизлар. Итни ушлаб қафасга соласизлар. Бирор ҳафта қараб турасизлар, агар оғзидан сўлак келса, қафасни ғажиб ташламоқчи бўлиб ҳаракат қилса, қутирган бўлади. Келасизлар, даволаймиз. Тушунарлими?

— Ўрток духтир... — Матқовул энди оғиз жуфтлаганди, у гапиришга қўймай яна сўради:

— Тушунарлими?

Тарвузимиз қўлтиғимиздан тушиб қишлоққа қайтдик. Самоварда Мамазия чойни хўриллатиб ичиб ўтирган экан. Ўрнидан туриб сўради:

— Ҳа, келдиларингми?

— Ҳа, келдик, — Матқовул сўрига чўкди. — Қани у қутирганинг?

— Нима қиласан?

— Итингга худо бериб қолди, — Матқовул кулди. — Бир ҳафта қўй гўшти, қўй ёғига боқарканмиз, Бор ушлаб кел!

— Э, буни иложи йўқ! — Мамазия қовоғини солиб жавоб қилди.

— Нега? — Матқовул ўрнидан туриб кетди.

— Азонда ушлаб, мени ўртоқларимни тишлайдиган сенми, деб қопга солиб каналга отиб юбордим!

Юрагим «шиғ» этиб кетди. Тилимга келгани икки жумла бўлди:

— А?! Энди мен нима қилама-а-ан?!

Охири. Боши ўтган сонда

Султон АКБАРИЙ

Оғир жудоликка учрадик. Таниқли шоир, тажрибали матбаачи ва таржимон Султон Акбарий (Султон Умарович Акбаров) узоқ давом этган хасталикдан сўнг шу йилнинг 3 июнида 74 ёшида вафот этди.

Султон Акбарий сермазмун ҳаёт ва ижод йўлини босиб ўтди. Тошкентнинг Эски шаҳар мавзесида ҳунарманд оиласида туғилиб ўсган бўлажак шоир етти ёшида отадан етим қолгач, меҳнат фаолиятини жуда эрта бошлади. Айни чоғда ўқувчи ёшларга мўлжалланган республика газеталари билан фаол ҳамкорлик қилди. Тошкент Давлат Педагогика институтини битиргач, «Ленин учқуни» (ҳозирги «Тонг юлдузи») газетасида адабий ходим, «Хоразм ҳақиқати» вилоят газетасида бўлим мудири, «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози»), «Тошкент ҳақиқати» газеталарида масъул котиб, «Сирдарё ҳақиқати» ва «Ўқитувчилар газетаси» (ҳозирги «Маърифат») рўзномаларида бош муҳаррир ўринбосари бўлиб ишлади.

Султон Акбарий «Тинчликни олқишлайман», «Ижодкорлар», «Кўнгил оҳанглари», «Меҳригиё», «Кўз ёши ва табассумлар» каби жами ўндан ортиқ шеърий тўпламлар ва достонлар яратган шоир, бир қатор асарларни ўзбек тилига ўгирган моҳир таржимон эди.

Султон Акбарийнинг маданиятимиз равнақига қўшган ҳиссаси муносиб тақдирланган. У «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» фахрий унвони, бир қатор нишонлар ва фахрий ёрлиқларга сазовор бўлган эди.

Шоир, тажрибали матбаачи ва таржимон, камтарин инсон Султон Акбарийнинг хотираси қалбимизда ҳамиша сақланиб қолади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси.

УЗУК КЎЗИДАГИ ДОСТОН

Боши биринчи бетда

Олимнинг фикрича, ушбу узуктош Суғдиёна тоштарошлик санъатининг ҳозирги кунгача маълум бўлган энг қадимий намунасидир. У бир неча йиллар мобайнида қўлдан-қўлга ўтган ва охир-оқибат Кунжутлитепага келиб қолган. Шоҳнинг кийими қадимий сак жангчилариникига хос. Худди шундай кийим кийган сак жангчилари тасвирланган, тошга ишланган бўртма расм ҳозирги кунда Торонто музейида сақланади. Шоҳнинг олдинга чўзилган ва кўтарилган қўли эллинизм даври Шарқ санъатида кенг тарқалган анъанавий шоҳона ҳомийлик ва одиллик мазмунига эгадир. Назаримизда, шоҳнинг қўлидаги палма шохи бўлса керак. Чунки палма шохи тасвиридан эллинизм даври санъатида жуда кенг фойдаланилган. Бизга қўлида палма дарахти шохини ушлаб турган маъбуда тасвирланган юнон-бактрия тангалари, чўқмор ва палма шохи тутган Геракл тасвирланган Лисий тангалари ва бошқа манбалар маълум. Бу хусусият ҳинд-парфия тангаларига ҳам хос. Ҳинд-парфия тангаларида бизнинг узуктошдаги тасвир билан ўзаро боғлиқ яна бир жиҳат бор. Бу персонажларнинг олдинга узатилган қўлларида салтанат тимсолини тутиб туришларидир. Кўп ҳолларда виқорли чавандозлар салтанат рамзи сифатида калтагина таёқ кўринишидаги, ён томонида илмоғи бўлган асбобни ушлаб турган ҳолатда тасвирланганлар. Бундай манзаралар Азилес, Азес, Гондофар ва Сотер Мегас тангаларида ҳам учрайди. Масалан, Гондофар тангасидаги қўлларини олдинга узатган чавандоз ва унинг бошига гулчамбар кийгизаётган фаришта Ника тасвири бизнинг узуктошдаги тасвир мазмунига жуда яқин.

Тангалар ортига фаришталар томонидан подшоларга гулчамбарлар ва салтанат рамзи бўлган бошқа нарсалар тақдим қилинаётган ҳолатларни зарблаш Парфия подшоларининг энг севимли одатларидан бўлган. Жумладан, Артабан II тетрадрахмасида тахтда ўтирган подшо аёллик маъбудаси Тихедан новда олаётганини кўриш мумкин.

Зафар юриши саҳнаси қадимги Рим санъатида ҳам кенг тарқалган. Ўша пайтда яратилган санъат намуналарининг аксариятида ушбу ҳудудда рўй берган сиёсий воқеалар ўз аксини топган. Масалан, Цецелий Метеллнинг Римда зарб қилинган тангасида фил қўшилган жанг аравасида кетаётган Юпитер ва унга олд томондан гулчамбар тутган ҳолда учиб келаётган фаришта Виктория тасвирланган. Бизнингча, бу тангада Луций Цецелий Метеллнинг эрамиздан аввалги 250-йилда Панория остонасида Гаструбал устидан қозонган ғалабаси ифодаланган. Август динариясида эса фил қўшилган жанг аравасида кетаётган шоҳнинг олдинга узатилган ўнг қўлида шох, чап қўлида салтанат рамзи — асо бўлиб, бу қудратли Парфия давлати билан Рим империяси ўртасидаги жангу жадаллардан далолат беради. Августнинг бошқа турдаги тангасида Парфия кийимидаги жангчининг ғолиб шоҳ олдида тиз чўкиб, унга ҳукмронлик белгисини узатаётганлиги акс эттирилган. Дафна дарахти новдаси душман устидан қозонилган ғалабага, фил тасвири эса айнан парфияликлар устидан эришилган ғалабага ишорадир. Буни тасдиқловчи манба сифатида Августнинг бир неча тур тангаларида тиз чўккан ҳолатда салтанат ҳассасини узатаётган парфияликлар тасвирланган. Шундай қилиб, бизнинг узуктошдаги ҳозиргача маълум бўлган бу хилдаги тасвирларга ўхшамаган ҳолда Август тангаларида ўз қиёсини топади.

Тиберия тангаларида ҳам зафар юриши ифодаланган бўлиб тўртта фил жанг аравасини тортиб кетаяпти. Ҳар бир филнинг боши устида биттадан филбон. Жанг аравасининг устида тахт, тахтда эса подшоҳ. Унинг олдинга узатилган ўнг қўлида шохча, чап қўлида салтанат рамзи бўлган асо.

Рим империяси даврида бу давлатнинг қудратли шарқий қўшниси Парфия билан олиб борган сон-саноқсиз урушлари унинг бадиий санъатида ҳам ўз таъсирини қолдирди. Бу даврда унинг санъатида илоҳий императорлар ва уларнинг ҳокимиятини идеаллаштириш, шон-шарафга буркаш асосий мавзулардан бирига айлана борди.

Эллинлашган Шарқ санъатидаги илоҳий салтанат мавзусини таҳлил этишда муҳим бир жиҳатни алоҳида таъкидлаш керак. Илоҳий салтанат ғоясининг пайдо бўлиши қадимги Шарқ цивилизацияси билан боғлиқдир. Жумладан, Эроннинг аҳамонийлар даври санъатида бу ғоя нафақат Персепол, Пасаргада, Суза ва бошқа шаҳарларнинг монументал меъморий ансамбларида, шу билан бирга, қоятошларда ва бўртма усулда турли-туман катталиклардаги тошларда акс эттирилган диний мазмундаги тасвирларда подшоларга зардўштийларнинг олий худоси — Ахурамазда томонидан тортиқ қилинган салтанат сифатида ўз ифодасини топган. Давлатнинг бош ибодатхоналарида олий коҳин вазифасини адо этиш худонинг ердаги ноиби ҳисобланган подшоҳ фаолиятининг давоми ҳам ҳисобланган. Шоҳ салтанатини илоҳийлаштириш ғоясидан Александр Македонский ҳам ўз сиёсатида кенг фойдаланган. У шарққа ғолибона юришларида ўзини худонинг ўғли деб эълон қилган ва бу юнонларнинг демократик кайфиятдаги табақалари қаршилигига сабаб бўлган. Салавкийлар сулоласи ҳукмронлиги даврида шоҳларни илоҳийлаштириш бирмунча кучайган. Илоҳийлаштирилган аждодлар шарафига ибодатхоналар қурилган ва уларнинг ичида ҳайкаллар барпо этилган. Кейинги юнон-бақтрия давлатларида ҳам подшоларни илоҳийлаштириш ғояси ўз кучида қолган.

Юэчжийлар даврида Бақтрия ва Суғдиёнада шоҳларга гулчамбар тақдим қилиш, уларнинг салтанатини илоҳийлаштириш мавзуси бадиий маданиятнинг барча соҳаларини қамраб олди ва муваффақият билан ривожлана бошлади. Ярим расмий ва ярим бадиий бўлган официоз санъатда бу мавзу учар маъбуда Ника-Хванида томонидан афсаргулчамбар билан тақдирланаётган шоҳ-чавандоз тасвирланган Санаб Герай тангаларида янада яққол намоён бўлади. Санаб Герай — Кушон тангалари юэчжийлар даврининг энг эътиборли пул бирликларидан бири бўлган...

Бизнинг узуктошимизга ўхшаб кетадиган бошқа бир узуктош Бақтрия ҳудудидан топилган. У Кушонлар даврига оид. Фил билан жангга кириш тасвирланган бу узуктош мазмунан бизнинг узуктошдан анча фарқ қилади.

Гулчамбар тақдим қилиш ёки кийгизиш мавзуси сопол буюмларда ҳам ўз аксини топган. Мисол тариқасида Сурхондарё ҳудудидаги ёдгорлик — Холчаёндан топилган антик даврга оид сопол медалонни келтириш мумкин. Тасвир марказида ҳайвон шаклидаги тахтда ўтирган подшоҳ, унинг ўнг томонида яқин кишиларидан бири, чап елкаси устида маъбуда Ника-Хванида учиб келиб унинг бошига гулчамбар кийгизмоқда. Подшоҳнинг ўнг қўлида узун шох.

Ушбу узуктошни тадқиқот доирасига киритишда унга мазмунан ва тасвирий жиҳатдан яқин бўлган ёдгорликларнинг даврларига эътибор бериши лозим. Шунда уларнинг асосий қисми эрамиздан олдинги I аср, эрамизнинг I—II асри бошларига оид эканлигини кўрамиз. Бизнинг узуктош VI асрнинг иккинчи ярми — VII асрнинг бошларига оид маданий қатламдан олинган. Бу ўринда тош буюмларнинг узоқ вақтлар қўлма-қўл бўлиб юришини ҳам ҳисобга олсак, узуктош ўзи топилган маданий қатламдан бир неча аср қадимийроқ эканлиги маълум бўлади. Ундаги тасвирларнинг ўзига хос хусусиятлари антик даврлар Жанубий Суғдиёна (Қашқадарё вилояти ҳудуди) бадиий санъатининг ривожланиш масалаларини, бу воҳа санъатининг ҳозиргача номаълум бўлиб келган қирраларини очиб беради. Шу билан бирга, узуктошдаги тасвирлар бир қарашда Жанубий Суғдиёна учун эмас, балки Бақтрия ва Парфия учун хосроқ бўлиб кўринади. Лекин Жанубий Суғдиёнанинг жуғрофий жойлашишига эътибор берсак, у ўша даврнинг энг ривожланган ҳудудлари — Бақтрия билан Марказий Суғдиёна (Самарқанд вилояти ҳудуди) ўртасида маданий ва савдо алоқаларида боғловчи вазифасини ўтаб келганлигининг шоҳиди бўламиз. Бу алоқалар унинг бадиий санъатида ўз изини қолдириши табиийдир. Шунингдек, юқорида айтилган ёдгорликларнинг кўпчилиги Парфия учун хос эканлигини ҳам назардан қочирмаслик зарур. Демак, узуктошдаги тасвир ўз хусусияти жиҳатидан Парфия санъатига жуда яқин туради.

Жанубий Суғдиёна ва Парфия ўртасидаги муносабатлар анча пайтдан буён олимларни қизиқтириб келади. Парфиёнлар сулоласи маълум бир пайтда Нахшаб (ҳозирги Қарши воҳаси) устидан ҳам ҳукмронлик қилган деган фикрни ўз вақтида европалик олим А. Де ла Фуи ўртага ташлаган эди. Кейинчалик бу фикрни М. Е. Массон қувватлаган ва ривожлантирган. Сўнгги пайтларда археолог С. К. Кабанов Нахшаб тангаларига ва майда сопол ҳайкалчаларнинг хусусиятларига асосланиб, бу фикр ҳақиқатга яқин эканлигини эътироф этди. Бизнинг узуктошдаги тасвирларда маҳаллий суғдий, сак ва парфиёнлар санъатининг характерли хусусиятлари жамланган бўлиб, у ҳам Нахшабда парфиёнлар сулоласи ҳукмронлик қилган деган фикрни қувватлашга хизмат қилади.

Абдисобир РАИМҚУЛОВ,
Козим АБДУЛЛАЕВ,
ЎзР ФА археология институти катта илмий ходимлари, тарих фанлари номзодлари

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI
1997 йил

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 33-52-91
* * *
«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир —Саъдулла СИЁЕВ

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0421. Ҳажми — 3 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593.